

СПІЛКА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ
СВІТОВА ВИХОВНА РАДА

КРУТИ

МАТЕРІЯЛИ І ГУТІРКИ

ОФОРМЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СВЯТ

Ч. 4

БРЮССЕЛЬ/НЬЮ-ЙОРК, 1968Р.

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ (СУМНЕТ), 2003Р.

Крути

Вже минуло 35 років від оригінального видання цього збірника Центральною Виховною Радою Спілки Української Молоді. Від того часу, багато дечого змінилося в світі, та в нашій Батьківщині... Україна стала вже вільною державою, але по сьогоднішній день українська молодь щороку урочисто відзначає дату 29-го січня – як і в Україні, так і всюди по світі, де знаходяться українські громади. Героїв Крутянського Бою ми вшановуємо і пам'ятаємо – їхня легенда є для нас дійсним заповітом і джерелом сили. Не забуваймо про героїзм і відданість тих трьохсот, що віддали життя для свого народу. Нехай наступні покоління також не забувають. З таким наміром, перевидаємо в друкованій та електронній формах ці доповіді, спомини, інсценізації та вірші, у 85-річя бою під Крутами.

*Світова Виховна Рада СУМ і СУМнет
2003р.*

Оригінальне Передслово

У цьому, 1968 році минає 50 літ від часу героїчного бою української молоді під Крутами в обороні української державности. Від того часу, кожного року день 29-го січня є особливою святковою датою для української молоді. Академіями, жалібними сходинами, масовою участю в панахидах, відчитами і гутітками молодь наступних поколінь хоче не тільки спом'янути чи віддати шану впавшим в нерівному бою героям Крутянського Чину, але також пригадати собі свої національні обов'язки, обов'язки супроти свого народу і набратися наснаги до праці і боротьби за здійснення українських національних ідеалів.

На прикладі геройського Чину під Крутами виховались цілі покоління, зродилась священна ідея боротьби і посвяти для Батьківщини, що нею визначались члени СУМ, УВО, ОУН і УПА. Маючи на увазі цей великий виховний вплив, Спілка Української Молоді особливо плекає серед свого членства на чужині традицію героїчних чинів борців за волю. З цією метою випускаємо черговий збірник з матеріалами до 50-річчя бою під Крутами, як посібник для влаштування свят, сходин, доповідей і т.п. на пошану Крутянських Героїв.

В збірнику поміщено декілька доповідей, описів, споминів, інсценізацій і віршів, які відповідно до обставим, служитимуть для підготовки і зложення програм свят.

*Центральна Виховна Рада СУМ
1968р.*

У 50-ті Роковини Бою Під Крутами

Велич і безсмертна слава геройських чинів

Історія народу - це велика книга. В тій книзі записані всі змагання і труди, праця і боротьба та надбання мільйонів усах поколінь народу. Бо кожний труд і кожний чин усіх одиниць, усіх синів і дочок однієї батьківщини творять одну цілість, одне велике, спільне життя народу.

І ми всі є творцями долі народу. Усі ми записуємо велику, безконечну книгу життя своїми вкладами у неї. Кожний наш віддих і кожна думка, кожний наш порив і кожний чин складають, рядок за рядком, велику книгу історії і на протязі років і століть витискають у ній свою печать.

Різними бувають ці рядки, ці сторінки. Одні писані трудом, інші червоною кров'ю. А бувають і такі, що залишають чорну пляму, викликають почуття сорому та гаряче бажання вимазати цю пляму новими геройськими подвигами.

Кожний нарід сам творить і пише свою історію, сам кує свою долю. Якою її створить, такою вона й буде. Кожна подія і кожний чин входять у цілість історії того народу. Але кожна подія і кожний чин мають у тій великій цілості своє окреме значення. І якраз у перспективі історичного значення поодиноких подій є чини, які своєю величиною і вагою переростають всі звичайні випадки, а своїм значенням і наслідками сягають так далеко, що стають переломовими історичними подіями.

До таких подій належать революційні зриви і великі, героїчні чини. Героїчні пориви й чини ховають у собі великий чар і велику силу. Вони записані в історії кожного народу найкращими буквами і своїм блиском - сяють поза межі часу та є джерелом слави й духової наснаги народу. Минають літа і минають віки, затираються гострі риси сучасного й забувається все дрібне та мале. Але ніколи не забуваються великі героїчні подвиги. Чим більший приємок сивої давнини вкриває події минулого, тим більшим блиском сяють із того приємку золоті сторінки героїчних подвигів. Вони сягають вище за зорі, безсмертні й незнищимі...

Багато води пройшло в ріках, багато крові пролилося на землі від часів давньої, історичної давнини. За той час багато змінилося, пройшло і забулося. Впало й розвалилося багато держав, зникли з поверхні землі численні міста, твердині й пам'ятники. Але через усі віки перетривала безсмертна легенда Тернопілів.

Тільки велика й здорова нація, здатна творити історію, може видати з себе героїв. І

тільки духовою силою, що пливе з геройських чинів, може відродитися і віднайти свою силу та шлях нарід, який переживає дні свого падіння і безсилля.

Тож сини народу повинні звертати свої очі та серця туди, звідки світять безсмертні вогні найбільших героїчних учинків. Там треба шукати свого відродження і своєї сили. І туди, куди - веде шлях нових геройських подвигів, треба "звернути свої кроки, це шлях до найбільшого і найкращого майбутнього.

Крути

У довгій, тисячолітній історії українського народу є багато геройських сторінок. До них ми щоразу линемо думками, розгортаємо листок за листком і шукаємо в них нашої слави і нашої сили, шукаємо у героїчних чинах наших попередників найглибшої підстави для відродження віри в нашу правду і нашу перемогу.

Серед тих сторінок нашого не так давнього минулого на перше місце вибивається одне коротке слово – "КРУТИ". Воно стало духовою поживою, прапором і провідною зорею нового українського покоління, чи навіть поколінь. А день 29 січня, день бою під Крутами став святом української молоді й цілої української суспільності, Бо Крути - це якраз один із тих найбільших героїчних чинів, які знає людська історія.

Шлях до Крутів

Придивімся ближче до тих подій, заглянемо в ті криваві сторінки нашої історії. Перенесімся думкою, і духом у той час, у ті святі для нас місця і на той шлях, яким завів українських юнаків під Крути. Пізнаймо добре той шлях, який вів до Крут, щоб зрозуміти самі Крути й знайти дорогу до майбутнього, до перемоги.

Наша думка полине, отже, через простори минулих 50 років аж до до того пам'ятного часу, коли тривав великий визвольний змаг, у якому кінчалася довга, чорна ніч неволі. Великий і радісний час 1917 – 1920-тих років! Час нашої державности. Хто з нас не мріє, щоб він знову повторився, щоб ще раз до нас прийшов! Як радісно і як інакше ми його зустрічали б!

Ціла Україна вкрита радісним гомоном волі, вкрита козацькими шапками, голосистими українськими піснями... Відбуваються з'їзди, наради, відновлюються українські видавництва, часописи, школи, інституції, творяться партії, постають уряди і політична боротьба. Одне слово – воля! Можна робити (і робиться!) все,

що кому заманеться. Не видно тільки одного – нашої армії, нашого війська. Правда, пишаються козацькі жупани, шапки з шликами, навіть шаблюки, але все це лише для прикраси, задля всенароднього свята. Військо тепер непопулярне, недолюблюване, немодне. Вся влада в країні є в руках соціалістів, бож постало щось із десяти їхніх партій. І всі вони на всякий лад вигукують про міжнародне братерство, інтернаціоналізм, мир тощо. *"Нам війська не треба!"* - кричать вони. - *"Ми України на багнетах не будемо будувати!"*. Отже загальна демобілізація, розпустити військовиків додому! Геть з війною, тією капіталістичною вигадкою!

Даремно лунає голос Миколи Міхновського, який у розпачливих намаганнях переконує керівників молодої держави, щоб вони організували свою українську армію. Але, захоплені облудними гаслами "соціалістичного братерства" з усіма, українські мужі, що взяли на себе обов'язок очолювати українську державу, не допустили до здійснення задумів Міхновського, не допустили до організації власної армії, а ще й силою зліквідували ті військові відділи, які пішли за покликом оборони України і створили початки української армії.

Отож наша молода держава єдина в світі опинилася без власного війська, до того ж ще й ідейно роззброєна, бо соціалістична влада в Україні проголосила згоду, братерство й мир з усіма сусідами нашої Батьківщини, в тому й з її ворогами. Не дивно, що після того мусіла прийти катастрофа. Бо вороги України не спали й не були миролюбними.

Червона большевицька Москва, яка на словах проголошувала ті самі інтернаціональні гасла, на ділі готувалася до збройної розправи з Україною та іншими країнами, які входили в склад московської царської імперії, а тепер проголосили свої незалежні республіки. Большевики знали, що тільки військова сила буде вирішувати про те, хто встоїться, а хто впаде. Не минуло, отже, кілька місяців, як ті самі проводирі "братнього" московського пролетаріату створили свою армію і вирушили війною в Україну. Озброєна червона орда йшла кількома шляхами. А Україна була безборонна, неприготована, бо її тодішні керманічі до останньої хвилини не хотіли і не могли вірити, щоб нова большевицька Москва, яка проголосила братерство, виповіла "війну війні" та інші подібні гасла, так скоро пішла старим шляхом імперіалізму, війни і підбоїв старої царської Москви.

Сьогодні нам тяжко зрозуміти, якою великою була тодішня сліпота, яка налягла смертельним панцирем на наше молоде державне життя і не дала йому розвинутися. Большевицька орда вже йшла шляхами на Київ і Харків, вже довгою смугою горіли українські села і міста "в обіймах братнього московського пролетаріату", але українські соціалісти не хотіли вірити, що все те - правда. Щойно безпосередня загроза - комуністичні заворушення московського шумовиння

в самому Києві, заграви пожеж, гук пострілів і хвилі втікачів відкрили врешті засліплені червоним дурманом очі легковірних. Пізно вони прозрівали, бо, здавалося, що вже все пропало. Здавалося, що московські війська без бою займуть Київ, усі землі України...

І тоді несподівано прийшли Крути. Прийшла подія, яка зміцнила все й стала початком нового розділу боротьби. Серед загального заколоту й переполоху та повної безборонності й безсилля до бою зривається українська молодь. На вулицях Києва виростають збройні відділи під проводом Симона Петлюри, які в десятиденних боях здушують повстання московського міського шумовиння. Одночасно організується з учнів київських шкіл курінь добровільців, який негайно вирушає назустріч большевицькій армії. 300 юнаків, молодих учнів, багато з них ще просто діти, необізнані з зброєю, ні воєнним ремеслом, часто без зброї, ідуть проти цілої армії. Це зірвалися молоді орли України і хочуть своїми грудьми загородити червоній Москві доступ до Києва. Їхній шлях веде через Крути. Туди йде на Київ московська навала і там загороджує їй шлях своїми багнетами київська молодь. У дні 29 січня 1918 року під Крутами відбувається пам'ятний геройський бій. Вислід його відомий.

З військової точки бачення, ця подія не могла мати сама собою більшого значення, крім того, що через кілька днів большевицький наступ на Київ припізнівся. А це припізнення теж було важливе. Бо коли зважимо, що тоді кожна година, мала значення, бо дозволяла на підготовку якоїнебудь оборони в самій столиці України, то бій під Крутами теж сповнив своє завдання. Однак велике значення; цього бою лежить у чому іншому.

Це значення міститься насамперед у тому величезному героїзмі, який одушевлював 300 юнаків і вів їх на свідому смерть проти переважаючих сил ворога. Нікого не було тоді, крім них, крім жменьки молодих синів України, хто виступив би до бою проти ворога. Зникли й затихли тоді всі крикливі політики, всі партійні проводирі, поховалися по кутках також соціалістичні руїнники української збройної сили, які не рідко парадували у військових одностроях, але до бою проти ворога ніхто з них не пішов. Виступили тільки вони – 300 юнаків. Виступили до бою проти большевицької орди і пішли свідомо на смерть, бо знали, що хіба тільки своїми тілами загородять йому на короткий час дорогу в Україну.

Але їм до-велось виступити до бою не тільки проти озброєного ворога, а й проти того всього, що досі було навколо них, і довершити, перелім у думках і настанові цілої української суспільності. Бо червоний соціалістичний дурман засліплював тоді все довкілля. Такі вартості, як вірність батьківщині, патріотизм і героїзм, посвята та жертвенність, були висміювані як "буржуазні вигадки" для обдурювання

народу. Київським юнакам-крутянцям довелося виступити проти того, що до того часу було загально, прийняте. І довелося виступати самим, без своїх старших братів і батьків, навіть проти них. Одначе вони не завагалися, виступили сміливо й своїм героїзмом засвідчили, що ідея, за яку вони йшли до бою, найвища і найбільша.

Крути – це зоря нової героїчної доби. Геройський чин і смерть 300 юнаків під Крутами – це перша ластівка великого перелому й перше велике джерело героїчного піднесення українського народу в новіші часи. Незмірна моральна сила цього чину, що його доконав найкращий квіт України – молодь, стала джерелом морального відродження цілого народу, початком буйного розвитку Української Національної Революції. Крути струснули сумлінням і свідомістю українського народу й усе, що ще тоді було в нас здорове, в кого бодай на дні душі й серця заховався покликання любови до рідної землі, все прокинулося. Українська-молодь своєю жертвою і своєю смертю тапролитою кров'ю змила ганьбу, нанесену незрячими батьками. Крути й бої у Києві стали могилою для українського інтернаціоналізму й започаткували нову добу українського націоналізму. Там, на полях Крут, у зударі українських грудей об ворожі, остаточно замовкли всі байки про братерство й солідарність пролетаріату та всякі інтернаціоналізми.

З того часу починається зростання, національної ідеї, поспішна організація власної армії і роки кривавої війни з Москвою. Нову українську армію очолює Симон Петлюра, який глибоко відчув помилковість соціалістичного вчення. Так переміг героїзм, перемогла віра в українську націю, перемогла посвята. За цими перемогами прийде найбільша — перемога української зброї над усіма ворогами, України. Вона завершить великий визвольний змаг Української Національної Революції. А в тому змагові додаватиме нам сил безсмертна слава героїв з-під Крут і моральна сила їхньої посвяти.

Через Крути до майбутнього

Крути — це величезний, безсмертний героїчний чин української молоді. Але шлях до Крут, причина їх виникнення – це падіння, слабкість і ганьба нашого колишнього українського світу, який довів до такого трагічного становища. Тому ми кажемо: герої з-під Крут і їхня посвята житимуть вічно. Але самі Крути у нас уже другий раз не повторяться. Вже не повториться ніколи такий Стан, щоб ми залишилися у вирішили час без своєї армії, роззброєні, безборонні і безсильні. Вже не повториться ніколи те, щоб за нашу справу й за нашу державу ставала до бою жменька юнаків. Тепер до бою стає весь народ. Це довела дру га світова війна.

З-під Крут і через Крути, але не до нових Крут веде наш шлях. Цей наш шлях у майбутнє, як є, так буде твердий, кам'янистий і кривавий. Але він мусить бути і буде переможний.

Під Крутами було їх 300 юнаків-героїв. Під час минулої війни йшла організована й вишколена Українська Повстанська Армія, а з нею весь народ. У майбутньому знову піде до боротьби українська армія, яка повторить Конотоп уже остаточно — розгромить і знищить Москву. Бо безсмертні геройські чини постійно родять нових героїв і нові героїчні вчинки. В цьому заслуга бою під Крутами.

—oOo—

З документів боротьби УПА

НАКАЗ НА СВЯТО КРУТ

Усім військам, боєвим частинам і організаційним клітинам!

Лицарі Крут – це наші попередники і наші виховники!

Безсмертна, геройська легенда Крут – це наш заповіт і джерело сили нашої революції.

Жертва Крут – це пересторога для нашого народу, щоб покладатися в боротьбі тільки на власні сили, тільки на власну зброю, а не на чужі гарні слова.

Туди, до Києва, до Крут звернені наші думки й наші серця.

Направимо Крути!

Пімстимо Крути,

і увінчаємо безсмертну славу Крут вінком перемоги!

Хай живе пам'ять і безсмертна слава геройських Лицарів Крут!

Хай живе боротьба за здійснення святого заповіту Крут!

Хай живе боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу!

Постій, в січні 1946 р.

*Слава Україні!
КП.*

Історичне Тло й Опис Бою під Крутами

Світова війна

Земля дрижала серед гуку гармат, свисту куль, грюкоту гранат і торохтіння скорострілів. Горіла в огні першої світової війни. У запеклій боротьбі-стояли проти себе два табори націй і держав. Повторялася давня історична правда: лише війна могла вирішити, хто матиме право володіти, а кому припадає доля бути погноєм для росту інших. З найбільшим зусиллям наближали противники все ще невідомий вислід війни, бажаючи перемогти і новою славою вкрити свої батьківщини. Ставало очевидним, що переможцем стане не той, у кого більше війська, краща зброя, багатші запаси. Вирішити мала сила вблї й витривалість нервів. Вирішити мала віра в непереможні сили нації. Сумніватися в можливість виграної було однозначне з програною.

Розвал тюрми народів

І тому насамперед захиталася Росія. Адже ж у неї не могло бути тієї віри, яка вела до перемоги інші держави, Її роз'їдав внутрішній нелад. В московській імперії, тій справжній "тюрмі народів" злиденно животіли й ниділи десятки поневолених народів, що їх до співжиття з окупантом примушувала нагайка московського поліціянта. Правда, в той час ще не всі народи усвідомлювали собі щастя жити самостійним і ні від кого незалежним життям, але вони й не давали запоруки безоглядної посвяти і відданості для Росії, без чого немає перемоги.

Помалу й ступнево пробуджувалася серед поневолених національна свідомість і почуття своєї окремішності. Наростало серед них пригашене бахання розвиватися, могутніти й виявляти свою волю. Це бахання було причиною розвалу московської імперії. Зненавиджена всіма московська тюрма народів почала валитися.

Пробудження України

Пробудилася від вікового сну неволі й Україна. Пронісся над її степами гомін волі. Ішла революція, яка валила все старе, щоб на його місце створити новий, кращий лад.

Почали цю революцію вояки-українці з Волинського та інших полків, які стояли в Петербурзі. Українське вояцтво перше розгорнуло синьо-жовті прапори у пам'ятному березні 1917 року. Воно й перше відзначило свято української самостійности. Такого величного й багатолюдного свята Петербург ще не бачив. Маніфестувало тоді 75 тисяч вояків українців і робітників. У той день визволення вітали українців представники інших поневолених народів, свято перетворилося у врочистий виступ народів, які твердо вирішили скинути осоружне їм ярмо неволі.

Довгі роки неволі присипали попелом славні діла наших предків, які своєю хоробрістю поставили були Україну в колі могутніх держав. Та протягом століть неволі погасла серед українців віра у власні сили.

Нація не могла здобутися на зусилля, щоб ціною крові своїх найкращих синів добути собі волю, яка б дозволила Україні зайняти втрачене передове місце. Перервана нитка традиції вимагала відсвіження. Нові криваві жертви вдали струснути совістю народу й спрямувати його на той шлях, що веде лише до перемоги. На цьому шляху народ можуть зустрінути й невдачі, але хвилові. Однак ці криваві етапи стають дороговказами для дальших поколінь. Послідовне продовжування змагань наблизить день воскресення.

Але поки ще віджила традиція великих прадідів, у їх кривавій жертві, вона пробудилася в політичній свідомості найширших народніх мас. Визволившись з тюрми народів, ці маси піднесли голосні кличі національної революції, домагаючись нових прав, нових законів, які відповідали б життєвим вимогам України, душі й вдачі українця. Ці бажання з'ясовано словами в торжественнім акті, який проголошено 22-го січня 1918 року.

Четвертий Універсал

Назавжди пам'ятною залишиться та ніч у січні, коли члени Центральної Ради збиралися в залі Педагогічного Музею на своє засідання. Те засідання відкрив голова Центральної Ради, проф. Михайло Грушевський. Серед святкової тиші слова відчитуваного Четвертого Універсалу, що ним український уряд проголошував самостійність і незалежність України, набирали спеціального значення.

"Щоб дати правительству змогу укласти мир. і охоронити свою країну, - читав проф. Грушевський, - Рада постановила не відкладати найважливіших справ до Українських Установчих Зборів, а оголосити вирішення в Четвертій Універсалі,

Прошу Високий Збір вислухати його..."

По залі пронеслися гарячі оплески. Всі встали. Запанувала напружена тиша й врочистість. А голова Центральної Ради читав урочисто, неначе Євангелію:

"Народе України! Твоєю силою, волею, словом утворилася на українській землі Українська Народня Республіка. Здійснилась давня мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду..."

Читання Універсалу щоразу переривали гучні оплески й оклики зібраних: *"Слава! Слава! Хай живе самостійна Україна!"*, немов відгомін слів зачитаних: *"Від нині Українська. Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу..."*

Коли ж прогомоніли останні слова Четвертого Універсалу, всіх охопила невимовна радість, що її не могли затьмарити й тодішні грізні події і вістки.

Проголошення самостійності України відбулося у дуже грізний час. Большевики, які під проводом Леніна розігнали тимчасовий уряд у Москві й захопили владу до своїх рук, не хотіли так легко зректись України і її багатств – хліба, такого дуже потрібного для голодної Московії, заліза й вугілля, без яких немає промисловості і без яких не можна вести дальшої війни проти всього світу, щоб у ньому завести свій, большевицько-московський лад, щоб зробити світову, "пролетарську революцію". До того ж вони бачили, що не тільки Україна визволяється, а що впарі з нею скидають ярмо неволі й інші уярмлені московськими царями країни. Москалі, які привикли бачити себе володарями шостої частини всього світу, не могли тепер вдоволитися скромною ролею, не могли обмежитися лише землями, заселеними своїм народом. Не могли теж не бачити, що скорше чи пізніше між ними й українцями мусить прийти до тієї розправи, яка мала вирішити, хто володітиме над цілим Сходом. Бо самостійна, міцна Україна могла дуже скоро, поширити свої впливи на довколишні країни і в спілці, з іншими державами могла смертельно загрозити самій Московії. Передбачуючи те, москалі вирішили прискіпити, зудар. Вони воліли боротися з Україною тоді, коли вона ще слабосильна, коли їй загрожували ще інші сусіди, поляки, мадяри, румуни.

Мирні переговори в Берестю

Про послаблення своїх впливів після проголошення Акту 22-го січня 1918 року москалі переконалися під час мирних переговорів, що їх вони розпочали з так званими осередніми державами, себто з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, і Болгарією, у Берестю Литовським над Бугом. Згадані держави

намагалися послабити своїх східних і західних противників, тому вони, а головню Німеччина, намагалися підсилити в царській імперії революційні настрої. Завдяки заходам німецького уряду перевезено до Росії Леніна, який жив у Швейцарії, та підтримано більшовицький рух фінансове й зброєю. Коли ж не стало царя, осередні держави запропонували більшовицьким верховодам мир. Вони сподівалися не тільки зліквідувати один фронт, а ще й дістати від Росії хліб, бо Довга війна виснажила була їхні країни. Одначе, коли Україна проголосила свою самостійність, осередні держави зразу перестали рахуватися з більшовицькою Росією, а безпосередньо уклади мирний договір з українським урядом за ціну великої кількості збіжжя та інших харчових продуктів.

Большевизм на послугах москалів

Не можна завернути назад колеса історії. Так не можна було вже знищити прагнення українців до власного самостійного життя в своїй окремій державі. Не можна було припинити революційних настроїв інших, до того часу поневолених, народів. Не міг ніхто втриматися в той час в Україні, хто хотів би йти всупереч народній волі, хто далі проголошував би гасла єднання з Росією. Тому й більшовицькі верховоди кинули приманливі кличі свободи для всіх, самостійності, землі для селян і фабрик для робітників, щоб таким робом притупити вістря національної революції, а підміняти її виключно соціальною боротьбою за права працюючих. Вони нібито зреклися колишнього царського імперіалізму, а свої загарбницькі заміри прикрили кличем спільної боротьби- пролетаріату всіх країн за краще життя, за оновлення, старого світу.

Для того, щоб своїм облудним гаслам надати знаки щирости, московські більшовики, які збройне вирушили в Україну, створили навіть "український уряд", складений з осіб різних національностей, головню москалів, і кількох запродавців українського роду. А для того, щоб цей "уряд" був у всьому слухняний Москві, його більшовики примістили у Харкові, де їхні впливи були в той час сильніші. Так побіч законного українського уряду – Центральної Ради у Києві, існував московсько-більшовицький "уряд" для України в Харкові.

Московський наїзд

Чорні хмари нависали над Україною. Четвертий Універсал, який сповіщав світові про самостійність України, одночасно повідомляв увесь український народ про ті труднощі, що їх мав перед собою уряд молоді держави. В ньому було теж

сказано: "Петроградське правительство народніх комісарів (так тоді називався большевицький уряд) виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою вдасть, і посилає на наші землі свої війська - червону гвардію большевиків".

В Україну сунула грізна ворожа навала. Вона йшла, щоб знову повернути Україну в колонію, а кожний її крок позначувався згарищами й руїною та нечуваними злочинами. Вбивства неповинних людей, знущання над дівчатами й жінками, грабежі й підпали, розбій – це були "подвиги" й "геройські" вчинки тих, що нахвалялися "визволити світ з неволі, й насильства". Здавалося, що знову віджили давні орди монгольських кочовиків: гунів, печенігів, татар. Й Україна мала ще раз своїми грудьми заслонити світ перед заливом тієї дичі.

На чолі тих московсько-большевицьких орд стояв колишній старшина царської армії Муравйов, який вирішив якнайскорше здобути Київ, щоб цим заслужити собі ласку у нових панів. З північного сходу, від Курська, ішли на українські землі полчища Ремигова, з південного сходу – Єгорова. 19-го січня 1918 року большевицькі війська захопили Полтаву, 24-го Ромодан. А від заходу, на лінії Жмеринка-Козятин посувалися грабіжницькі відділи колишнього гвардійського корпусу. В телеграмі, що її Муравйов вислав до свого уряду в Петербурзі, було сказано, що тільки в одного з підкомандних Єгорова - Берзіна було 3 тисячі вояків, 400 московських моряків та 12 гармат. Проти цієї сили стояла по українському боці лише жменька гайдамаків, які боронили Бахмач. Коли ж вони уступили, туди зразу перейшов штаб Муравйова

"Погані правнуки" в проводі революції

Курився Шевченко, що коли б так несподівано встали з своїх могил колишні гетьмани, то вони "не пізнали б колишньої слави убогих руїн". Бо так знищила була нашу Україну царська Москва. Але ще більше спустошення зробила вона в серцях і душах українців. На місце славних, прадідів великих прийшли "правнуки погані", які вирости в неволі. Тому в тодішнього державного, проводу самостійної України не вистачило рішучості, щоб зразу, ще в перші місяці національної революції використати пробуджений патріотизм, запал і бажання вояків-українців творити власну армію для оборони кордонів батьківщини.

Може, воно тепер й не дуже дивно. Бо ще в час підготовки революції, ще перед світовою війною провідна українська верства не спромоглася була на zorganizований політичних сил, на випрацьовання пляну. Тодішні керманичі не розуміли тієї засадничої правди, що для поневоленої нації зв'язки, співжиття з

суспільністю поневолювача є неможливі. Бо таке співжиття ставить нас у залежність від чужинця, ми мимоволі перебираємо від нього спосіб думання, через те послаблюємо самі себе, нашу відпорність. Хоча б ворог кидав не знать, які прекрасні гасла, він завжди є ворогом. На словах він признає право на самостійність для всіх народів, але коли поневолена нація, хоче цим правом покористуватися, тоді ворог винаходить різні причини, щоб далі її поневолювати. Щодо України, то Москва завжди твердить, що, мовляв, український народ мусить жити під її "опікою", бо навколо є багато ворогів, які зразу загарбали б Україну, українці терпіли б економічні злидні тощо.

Соціалізм губить Україну

Довга неволя так важко позначилася на способі думання тодішнього покоління в Україні, що воно не вважало за причину лиха москалів, а лише в устрою царської Росії. Українці думали, що вистачить повалити царат, а тоді вже зникне й неволя і спадуть кайдани. Тому вони підготовляли революцію разом з московськими соціалістами. Замість точно з'ясованої програми визволення України, вони поставили маяк – світову революцію, яка, нібито, мала б принести "спасення" для всього людства. Це вже третій раз москалям пощастило одурити нас облудною ідеєю і відвернути нашу увагу від властивих шляхів. За Хмельницького москалі сараною полізли в Україну, щоб, мовляв, спільними силами, разом з козацтвом боронити "православну віру", насправді ж, щоб зробити з України свою колонію; на початку минулого століття, коли велика частина слов'ян стогнала в чужому ярмі, москалі кинули гасло визволення й об'єднання всіх слов'ян, маючи в пляні лихий задум: щоб "усі слов'янські ріки злилися в російському морі". Отож і в Україні поширився цей дурман. Врешті москалі принесли на наші землі гасла соціалізму.

Отож тому, коли у 1917 році прийшла пригожа пора визволитися з неволі, тодішня провідна верства не зуміла виступити проти своїх недавніх товаришів. Коли революція завалила царат, українці не зуміли завалити Росії. Була в них віра в людину; вони думали, що московські соціалісти щиро прагнуть здійснити свої гасла й погодяться без спротиву на самостійність України. Тим часом вони зайвий раз мусіли переконатися, що на першому місці є нація, а не людство. В ім'я добра своєї нації московські соціалісти потоптали свої прекрасні гасла, завданням яких було лише роззброєння українського духа. А Центральна Рада через свою довірливість поробила ряд непростимих помилок. Тому замість зразу проголосити самостійність України й творити сильну армію для охорони її кордонів, український уряд думав насамперед про автономію в межах московської імперії, про федерацію з нею тощо.

Добровільне роззброєння

Найбільшим гріхом тодішнього нашого уряду було те, що він позбавив Україну своєї армії. У половині грудня 1917 року військовий міністер України наказав загальну демобілізацію, себто розпущення всіх військових, відділів, які; до того часу були постали. Козацтво розійшлося додому, в Києві залишилися тільки збаламучені більшовиками полки.

Оце й було те своєрідне розуміння соціалізму українським урядом. Соціалізм ніс гасла: "геть з війною!", "війна війні", а український уряд повірив у них, розпустив військо й Україна залишилася беззахисною серед моря ворогів. Як кажуть учасники революції, тодішній уряд України цікавився військом не як збройною силою, але як зібраною разом масою людей, пригожою для насаджування серед неї соціалізму. Вислід був такий, що під час наступу московських орд Україна була безборонна. Як бачимо, то тодішнє грізне становище в нашій батьківщині було наслідком не тільки загребушости москалів, а й нездарности власного соціалістичного уряду.

Організація гімназійної молоді

Рятувати Україну з того хаосу кинулася перша молодь, яка від самого початку революції брала жваву участь у державному будівництві. Ще в червні 1917 року в Києві відбулися збори представників місцевої середньошкільної молоді, які ухвалили, що кожний гімназист повинен бути готовий на послуги для нації. Для кращої допомоги учні зорганізували Союз середньошкільної молоді міста Києва, який налічував дві тисячі членів. Союз скоро поширився по всій Україні і в кожному місті, де була середня школа, постала його ланка. Для духового об'єднання тих ланок Союз почав видавати свій часопис під назвою "Каменярь". Головною метою молоді було вести освідому працю серед військовиків, яких баламутили більшовики, та серед селян. Це посвідчують такі слова тогочасного очевидця: "Віддало українське студентство українській національній революції всі свої сили; студента українця можна було побачити скрізь, він усюди навчав, поясняв, організував, провадив".

У серпні 1917 року в Києві відбулося Свято молоді, під час якого вона заманіфестувала свою вірність Україні. Похід молоді пройшов попри будинок, в якому приміщувалася Центральна Рада, й викликав захоплення серед киян. Бо молодь давала запоруку розвитку й сили нації. Своїй клятві українська молодь

залишилася вірною, перекидаючи свою працю на щораз інші ділянки тодішнього українського життя.

Впливи московських шкіл, в яких тоді навчалася українська молодь, не змогли викривити душ молоді, а подих революції очистив її цілком і вона зразу почала дивитися на світ власними очима, не так, як тодішнє старше громадянство. Тож події не заскакували української молоді, не бентежили, не обесилиювали. Молодь розуміла теж, що з москалями ще прийдеться їй боротися, але не словами, а ділом і зброєю.

Військова організація молоді

І молодь перша зрозуміла, що в Україні немає армії. Якраз у той час, коли проголошено демобілізацію армії, українська молодь подала до Центральної Ради плян створення організаційного комітету для формування надійної збройної сили. Але в уряді цей плян не знайшов прихильного відгуку, тому молодь почала, самотужки підготовляти військову оборону. Вона сама створила комітет, який подав до часописів відозву до студентської молоді, закликаючи її ставати на оборону України. З відозви пробивалося зрозуміння загрозливого стану тодішньої дійсності.

Щойно в останній хвилині український уряд зрозумів небезпеку й кинув розпачливий заклик до всіх громадян, в кого ще жевріла "в серцях надія, в кого не опали безсило руки". На цей заклик молодь була готова. Ось що читаємо про ті хвилини в споминах учасника:

"В перших днях січня відбулося віче українського студентства університету ім. св. Володимира й новозаснованого Народнього університету, на якому вирішено зорганізувати Студентський Курінь Січових Стрільців. До цього куреня під загрозою бойкоту й виключення з української сім'ї мали вступити всі українські студенти.

За прикладом студентства пішло й молодше покоління - учні II-ої української гімназії ім. Кирило-Методіївського Братства. 19-го січня 1918 р. відбулися загальні збори учнів обох старших клас... Либонь ні одні збори не проходили так однодушне і Голевою віча вибрали славної пам'яті Павла Кольченка, учня 8-ої класи, що встиг уже побувати на фронті під час світової війни й тому уважався найдосвідченішим у військовому ділі. З'ясувавши короткими словами справу, Кольченко піддав прийняти таку саму постанову, яку прийняли на своєму вічу студенти університету, її

прийняли однодушне. Директор гімназії, якого учні запросили на збори, після невдалої спроби відвести своїх питомців від такого, на його погляд, нерозважного кроку, мусів зрештою погодитися з постановою та зарядити від дирекції урядову перерву навчання у двох старших класах гімназії на час перебування учнів у війську. Просив лиш, аби не намовляли вступати до куреня учнів молодших клас. Та це допомогло – небагато... Тут слід зазначити, що в гімназії справді дотримано постанови. Лиш один не виконав її і його змушено залишити гімназію."

Вишкіл Студентського Куреня

Наступного дня по зборах студенти почали записуватися до куреня. Запис відбувався в залах Педагогічного Музею. Ще недавно в цих залах відбувалися наради Центральної Ради, ще недавно падали тут з парля-ментарних трибун запальні слова промовців. Якже ж інакше виглядали вони в день записів. Панували тривога й неспокій. На стінах висіли заклики, щоб вступати до українського війська. Молоді мистці, кожний на свій лад, намагалися на вивісках змалювати незavidне стано-цище України.

Але молоді добровільці були бадьорі. Співаючи пісень, вони пройшли вулицями міста й своєю вірою в перемогу влили нову відвагу в перелякані серця міщан. Добровільні зайняли будинок Костянтинівської Військової Школи. Будинок був порожній, бо юнаки, які там училися, були якраз на фронті. Почалася військова підготовка, перші вправи в маршуванні, ознайомлення з зброєю. Вправи відбувалися помалу, бо старшини розраховували на довший час – курінь не мав іти на фронт, а був призначений для охорони Центральної Ради. Це не дуже подобалося завзятим студентам, бо вони прагнули справжніх боїв. Не було ще й одностроїв і студенти-добровільці незугарне виглядали в своїй цивільній одежі.

Тим часом кожного дня приходили нові добровільці. Це зголошувалися до військової команди навіть підлітки 14–16 років. Були вони в шкільних одягах. У провіді першої сотні добровільців став студент університету Омельченко, який уже давніше брав участь у боях. Сотню поділено на чотири чоти й комендантом однієї з них став учень Кольченко, який організував середньошкільну молодь. Бунчужним призначено, учня 8-ої Гімназійної класи Сушицького.

У бойові лави

Однієї ночі до Костянтинівської Школи несподівано повернулися з поля бою юнаки. Брудні, змучені, вони ледве пленталися... Вернулися вони тому, бо хотіли дістати допомогу для оборони залізничного шляху, що його вони боронили вже більше, ніж місяць біля Бахмача. Місяць важких, постійних боїв з ворогом, без відповідних запасів харчів, без набоїв... Та юнаків найбільше мучила непевність, чи вони ту допомогу дістануть, бо без неї вони не зможуть втримати позицій. Правда, український уряд кілька разів вислав допомогу, але вона не доїжджала на місце призначення. Були це пережерті большевицькою агітацією полки, які по дорозі на фронт розбігалися. У Києві було в той час ще приблизно 20 тисяч вояків і старшин, яких Центральна Рада не зуміла своєчасно опанувати. Тепер вони ходили безцільно, а юнаки даремно ждали на допомогу на фронті.

Врешті юнаки-фронтовики залишили жменьку своїх друзів на воєнних позиціях, а самі повернулися до Києва з рішучою вимогою допомоги. Без цієї допомоги вони не хотіли вертатися на фронт. Одначе війська не було. Була ще тільки перша сотня Студентського Куреня і вона дістала наказ вирушити на фронт.

Наказ викликав нечуване захоплення серед стрільців куреня, але вони були ще не підготовані, не пройшли вишколу, багато з них ще й не вміли стріляти. Погано було й з бойовим вирядом сотні. Не йде про самі однострої, бо це байдуже, чи, вояк революції має уніформу, чи він є в робітничому або студентському одязі, справа не в одязі, а в запалі й внутрішньому вогні. Також справа в озброєнні, без якого годі обійтися в зустрічі з ворогом, що є озброєний до зубів. Тим часом рушниці, що їх дістала студентська сотня, були старого зразка, деякі навіть поржавлені. А діялося це в той час, коли у київських військових магазинах лежало повно найкращої зброї, її пізніше захопили большевики, коли здобули Київ. Подія з озброєнням куреня кидає дуже чорне світло на тодішню його команду.

Від'їзд

Студентський Курінь від'їжджав 27-го січня 1918 року. Він мав заступити дорогу військам Ремигова. Київська команда не знала ще про те, що Бахмач уже зайняли большевики. До Бахмача мали доїхати тільки юнаки, які залишили там частину своїх друзів під командою хороброго сотника Лощенка. В пляні було, щоб студенти залишилися в Крутах, де мали ще продовжувати вишкіл.

Завдання було таке: не допустити до того, щоб упав Бахмач, Усім ще причувалися слова командуючого тодішнім українським фронтом Шинкаря, який через

післанців передав студентам: "Я вірю в правоту нашого змагання!.. Опушення Бахмача відкриває москалям дорогу на Київ і загрожує існуванню цілої Республіки". Завзята молодь вирішила не дати ворогові того вузла, який відкривав дорогу в саме серце України.

Сам від'їзд відбувався в найкращому порядку. Для змалювання настроїв не без значення залишиться оцей образ, що його залишив очевидець: перед самим від'їздом прибігла пані Лукасевич шукати свого сина Левка. Молила вона його повернутися додому, бо ж він був щойно в 6-й гімназійній класі. Але не зупинила свого геройського сина. З сльозами на очах стримувала теж свого брата молода дівчина Соколов-ська. Соколовський, учень 6-тої класи, безжурною усмішкою заспокоював сестру. А за кілька днів він лежав уже мертвий – з пробитою московським штиком головою.

Біль і гордощі душили сльози тих, що вийшли прощати від'їжджаючих. Чоловіки відкрили голови, коли поїзд почав рушати і з нього понеслося могутнє: *"Ще не вмерла Україна..."*

Був це своєрідний поїзд–ешелон. В жодному поїзді, що їхав на фронт не співалося стільки пісень, не чути було стільки картів і сміху. Бо це був поїзд, яким найкращі сини України їхали по безсмертну славу, їхали залишити безсмертний твір для всіх наступних поколінь...

По дорозі стрільців зустрічали всякі перешкоди. На станціях вешталася тисячі здеморалізованих колишніх вояків, які тільки й ждали, щоб ограбити якийсь прибулий поїзд; часто шкодила й ворожість залізничників. Ця ворожість доходила до того, що вони не давали навіть води до льокомотиви. Так було в Ніжені, останній зупинці перед Крутами.

У Крутах стрільці довідалися, що Бахмач уже зайняли большевики і що ворога можна сподіватися кожної хвилини в Крутах. Від спротиву в Крутах залежало – відбити Бахмач, або москалі підуть на Київ.

Крути

Невеличка дерев'яна табличка з назвою станції сповіщала, що поїзд доїхав до Крут. Це були ті самі Крути, які мали стати гордощами українського народу. Недалеко від станції видніло село.

На станції стрільців зустріли недобитки відділу гайдамаків. Були це старі, досвідчені вояки, які мали за собою вже не один кривавий бій. Відступаючи перед

великими силами ворога, вони нищили всі мости на річках, щоб зупинити його похід. Заки большевики зможуть направити мости, гайдаки мали б час підготуватися до нової оборони.

Ніч з 27 на 28 січня пройшла для оборонців на станції Крути досить спокійно. Близько станції були стрілецькі плиткі рови, стрільці нанесли до них соломи, й провели ніч, хоч дошкуляв холод і вогкість. Наступного дня стрільці почали копати кращі рови, сотник Лощенко поспішно приготував "панцирний поїзд". Був це відкритий вагон, на якому стояла гармата. Але Лощенко сміливо під'їжджав аж до сусідньої станції Пліски й обстрілював ворожі війська. Під час своїх випадів він завважив, що до Плісок приїхало 5 до 6 поїздів. Це ворог збільшував свої сили.

День 29-го січня

Команду над відділом, який на станції Крути мав завдання зупинити большевицьку навалу, перебрав сотник генерального штабу Дам'ян Носенко з двома іншими сотниками – Павлом Богаєвським і Федором Тимченком. Але вони не попали в ряди героїв, навпаки, покрилися вічною ганьбою.

Вранці 29-го січня, коли до Крут наблизився поїзд, який віз дві тисячі московських вояків, які з фронту поверталися додому, нібито не маючи зброї, команда української залози на станції легкодушно дозволила їм переїхати в напрямі Бахмача, де стояли ворожі відділи. Правда, всі сподівалися, що поворотні будуть примушені перейти частину дороги пішки, бо рейки були розібрані, але так не сталося. Коли поїзд наблизився до того місця, де лежали розкидані рейки, большевики, по другому боці станції вислали свій панцирний поїзд з технічним вирядом. З допомогою того виряду беззбройні поворотні дуже скоро направили рейки. Командний склад знову завагався і, замість засипати ворога пострілами, вислав тільки сотню юнаків на своєму "панцирному" поїзді, щоб перестерегла тих, що направляли залізничний шлях. Але заки висланці встигли передати пересторогу, що направлячі будуть обстріляні скорострілами й гарматою, рейки вже були направлені й поїзд з свіжою підмогою для большевиків рушив далі. Українські юнаки повернулися на станцію Крути під ворожим обстрілом.

Стрілецькі рови – окопи тягнулися обабіч залізничних рейок у віддалі півтори верстви на схід від станції. І мали з одного й другого боку колії по три четвертини кілометра довжини. Зв'язок між обидвома частинами втримували окремі стрільці. Посередині цієї лінії окопів стояла будка, в якій примістився комендант Студентського Куреня, недалеко на рейках стояв "панцирний" поїзд сотника Лощенка. Праворуч залізничного насипу залягли в ровах юнаки, ліворуч студенти

й Гімназисти. Двадцять юнаків мало обороняти станцію.

Стрільці зайняли свої становища вже з самого ранку. Тоді й дістали набої, хоч небагато – по сорок штук на кожного козака. Решту, як запас залишено на станції у поїзді, в якому залишилася й команда. Коли під час бою студентам не стало набоїв, вони післи кількох друзів на станцію. Але поїзду вже не було. "Команда" – втекла. Три прізвища сотників генерального штабу вкрилися вічною ганьбою, але це не змінило трагічної долі оборонців Крути: у найвирішнішу хвилину вони залишилися без набоїв. Друзі падали, вороги -наступали, а стріляти не було чим. Чи можна уявити собі жахливіший образ?

Розпочався бій

Перед наступом большевики зібрали свої сили в ліску, який закривав їхні рухи. Цей лісок ріс між станцією Пліски й Крути за два кілометри перед бойовою лінією. Наступ почався приблизно о 9-тій годині ранку. Спершу наступали лише невеличкі гуртки ворога на ліве крило українських оборонців. Одночасно в перервах почала бити й московська артилерія. Обстріл був дуже сильний, але одночасно не шкідливий. З українського боку ворогам відповідала цільний вогнем гар мата Лощенка. Врешті почався головним наступ. Про нього так оповів пізніше учасник:

"Мені видно було три чорні, густі лави матросів, що йшли в наступ. Затріскотіли скоростріли, рушниці... Видно було, як падали на снігу чорні постаті матросів, але посувалися вони все ближче й ближче... Наближався вирішний момент. Густі лави сірих і чорних постатей ішли у увесь зріст.

З окопів тріскотіли сорок наших скорострілів, рушниці трьох сотень юнаків та частини студентського куреня. Падали чорні посаті, за ними йшли нові, падали й знову йшли, одні за одними, і чорні і сірі лави... Наші окопи, станція і поїзди були густо засигіювані ворожими стрільнями й кулями, але міцно трималися наші..."

Якраз тоді прийшла вістка про втечу команди з поїздом. Вона викликала гнітюче враження. "Нема набоїв!", "Псуються скоростріли!" – почулося з ровів. А тут знялися чорні постаті й крики: "гура!" перемішалися з окликами "Слава!". Розпочалася рукопашна боротьба вічна-віч, спливали кров'ю багнети. Але ворогів було в десятеро більш і вони залили окопи оборонців...

На додаток усьому, як уже замовкли без куль скоростріли, як уже не доставало набоїв, командування юнаків передало наказ відступати. Але студенти – не знати,

чи переплутали наказ, чи шляхетне геройство не дозволило їм на відступ – пішли в наступ. У той час смертельно поранено коменданта студентської сотні Омельченка. Це збільшило безладдя. Ворог скористав з відступу юнаків на правому крилі і зайшов студентську сотню з другого боку. Курінь з усіх боків оточили звірячі лави московських моряків, які скреготали зубами з люті, що жменька завязців ставить їм сиротив. До того ж усі більшовики були п'яні, бо їхнє начальство хотіло горілкою додати їм відваги до наступу.

Врятувалася лише частина Студентського Куреня. Одні, що були на лівому крилі, минули станцію, яку зайняв ворог, а ті, що були ближче залізничного насипу й не знали про це, намагалися пробитись. Кількох з них прокололи більшовики багнетами, 3_5 попало в полон, між ними 7 поранених.

Вечоріло. Останки оборонців збиралися у вагонах, де було багато поранених. Під сильним обстрілом ворога поїзд рушив у дорогу, вертаючись до Києва. Поворот тягнувся довго. По дорозі стрільці, які не були важко поранені, зривали мости, розбирали залізничні рейки. Затрималися на дещо довший час ще в Дарниці біля Києва. Одначе зупинити московської навали не пощастило.

У полоні

Довго ніхто не знав про долю тих 35 стрільців, які попали до більшовицького полону. Щойно за кілька місяців оповіли про неї ті, що врятувалися. Полонених довго й жорстоко катували. Ось що оповів про те один, якому пощастило втекти:

"Усіх полонених привели на станцію. Почався допит і знущання озвірілих червоногвардійців. З нелюдською люттю били вони прикладами рушниць, нагаями і просто кулаками. Здоровенний червоногвардієць із диким завзяттям висмикував волосся із голови студента, приговорюючи: "Тепер будеш знати, як руку на пролетарів підіймати!" Далі увагу дикуна привернули окуляри на студентовому обличчі. З страшною лайкою ударив він кулаком по них і осколки скла вбилися в очі мученого. Нещасний просив добити його. "Підождеш до суду! – єхидно засміявся солдат. – У нас без суду не можна."

Коли дикуни задовольнили свою лютть, замкнули всіх полонених до часу суду в вантажних вагонах. Вранці проголошено вирок: поранених відставити до Харкова, а решту "записати в розход", себто розстріляти."

27 засуджених поставлено в ряд. Але покатовані герої не впали духом перед смертю. Учень 7-мої гімназійної класи, родом із Перемишля, Липський на повний

голос почав співати національний гімн. Усі підтримали його своїми голосами, їх заглушила сальва ворожих пострілів. І в цій жертві завершилася соборність українських земель, ще за довго перед урядовим актом. Коли постріляні впали на землю, вороги привели ще одного. Босий він утік у село, однаке кого віднайшли, а хату селянина, який заховав утікача, спалили.

Дивним дивом врятувалися поранені, їх перевезено до Харкова і відставлено до лікарні, де про них згодом большевики забули. З лікарні українським борцям допомогли втекти українські сестри-жальбниці й лікарі-українці. Так вони й врятувалися.

Після бою під Крутами Україна стояла отвором для московських полчищ. Вона сплила кров'ю. За десять перших днів свого панування на українських землях большевики розстріляли понад 5 тисяч людей. Самих тільки гімназистів розстріляно 168 за те, що вони записалися до бойового куреня. Розстріляно теж і тих, хто не хотів записатися до большевицького війська.

Похорони

Тіла розстріляних большевики кинули до ями, не прикриваючи їх, тож стали їх клювати хижі птиці, бо не було червоної китайки, яка б прислонила їх за стародавнім звичаєм. Але після відходу большевицької орди довколишні селяни зібрали помордованих і поховали їх, як велить християнський звичай, а на могили поставили хрест.

Коли ж українській війська прогнали з Києва ворога, тоді вирішено перенести до столиці тіла поляглих героїв з-під Крут. 19-го березня 1918 року приїхав до Києва поїзд з тлінними останками борців. Родичі, друзі, знайомі намагалися розпізнати тіла, але це було важко, бо на них були сліди страшного мордування і нівечення, що й деяких облич не можна було пізнати. З 28 розстріляних розпізнано 5 студентів університету ім. св. Володимира, між ними й коменданта Омельченка, та 5 гімназистів, в тому числі тіла Пипського й Соколовського. Десятьох взагалі годі було розпізнати.

Під час засідання Центральної Ради проф. М. Грушевський просив її членів перервати наради й взяти участь у похоронах героїв. Коли він промовляв, почувся знадвору стукіт – це здіймали з будинку двоголового орла, герб колишньої "єдиної, неділимої" царської імперії.

А о 2-ій годині після обіду вирушив з пасажирської почекальні київської залізничної станції сумний похід. Попереду йшли учні київських шкіл, дівчата

несли вінки й квіти. За трунами йшли найближчі члени родин, які супроводили на вічний сон своїх синів, братів, суджених. Лише за кількома трунами не було нікого з батьків чи свояків, крім друзів з шкільної лавки та побратимів по зброї. В тих трунах лежали тіла учнів українців з Галичини.

У дальшому поході йшли тисячі й тисячі киян. Так дякувала наша столиця тим, що боронили її своїм життям. Похід зупинився перед Педагогічним Музеєм, де промовив до народу президент України, проф. М. Грушевський, голова Центральної Ради. *"Стримайте ваші сльози, – говорив він, – які котяться! Ці юнаки поклали свої голови за визволення Вітчизни і Вітчизна збереже про них вдячну пам'ять на віки вічні!.."* Співав студентський хор під управою Кошиця. Похорони відбувалися на кошт держави.

Поляглих героїв поховано на Аскольдовій могилі над Дніпром, звідки простягається вид на поля далекої Чернігівщини. Так і після смерті могли поляглі дивитися на місце свого геройського чину – на Крути. Похоронні обряди закінчилися тоді, коли вже сонечко сідало за Дніпром. Могили вкрили вінки й квіти. Написи на них хвилювали до сліз: "За честь і волю України-поклавшим життя під Крутами", "Синам України - борцям за її волю"... А ще ось такий напис зберігся для нас тому, що записав його один відвідувач могили: "Милому мойому Грицеві від його Олесі"... І додає цей відвідувач від себе: "Певно цей напис хемічним олівцем, що біжить нерівними рядками, вийшов з-під руки обмитої гарячими сльозами..."

На полях Чернігівщини під Крутагли мав стати пам'ятник, що його хотів збудувати весь український нарід. Але проминуло вже 50 років, а пам'ятника немає через ворожу окупацію. Однак, пам'ять про 300 героїв з-під Крут живе вічно й житиме доти, поки житиме Україна. Це справжній пам'ятник для тих, що віддали своє молоде, палке життя: за волю улюбленої батьківщини, пам'ятник тривкіший за крицю і граніт, якого не знищить зуб часу.

Значення Крут

Найбільше значення Крут в тому, що вони стерли залишки рабства в душах українців. Крім того, поляглі герої своєю жертвою стерли провину сучасних їм політиків, які занедбали організацію військових сил для оборони України, а з другого боку перестерегли наступні покоління нашого народу, щоб не робили вони подібних помилок.

Дальше значення крутянського бою в тому, що він відновив славу традицію

наших визвольних змагань, що її перервали були століття неволі. Вони виявили, що українці є спроможні бути найбільшими героями ще й сьогодні, як були вони тими тисячу років тому. Крути дали живий приклад до наслідування, який пориває, запалює далші покоління. Сьогодні для нас зайвими є приклади чужого героїства. Чужинці можуть захоплюватися Термопіями й спартанцями, ми маємо свої Крути, які жертвенністю перевищують грецькі Термопілі. Крути потрясли совістю цілого українського народу й кинули його до боротьби проти всіх окупантів України. Ця боротьба триває і сьогодні й вона врешті закінчиться українською перемогою.

Крути навчили нас розуміти й цінити жертву. Вони дали най віру у власні сили. Вихована на традиції Крут молодь – це будуть ті лицарі, які широко рознесуть славу України по всьому світі, які запевнять їй не лише волю, а й владу і могутність та невинний розвиток. У хвилини зневіри й невдач ми черпаємо з Крут нові сили до наших дальших змагань.

Каже один із істориків, що не "в тому трагедія Крут, що під ними згинув студенти. Вони таке саме гарматне м'ясо, як всі інші громадяни. Трагедія в тому, що за тими студентами, за тією провідною верствою нації не було мас. Вони не повели на списи за святу правду тих мас, які напевно пішли б були, які хотіли йти, але до цього не закликав їх і не організував провід". І якраз Крути дали нам ті маси, які пішли згодом, уже в другій світовій війні, і які підуть в майбутньому слідами крутянських борців. Крути теж виховали вже провід, який вміє вести ті маси, який не веяється жодними "вселюдськими ідеалами", а думає: насамперед своя нація, свій народ, в після того добро людства, добро інших. З крові й жертви крутянських героїв зродився і зміцнів новітній український націоналізм.

—o0o—

Як бачили ми, у першу світову війну українці вступили з залишками рабства у своїх душах. Бо в житті гуртів людей, суспільств чи націй бувають іскри, які раз жевріють і розгоряються, раз погасають і ледве попеліють, то спалахують жаром чи вогнем, який розгортається в стихійну пожежу. Цими іскрами є життєтворчі ідеї, а жаром - людські душі. Ідея живе так довго, поки живе бодай один її носій чи жрець – пророк, вождь, поет...

В українській історії був час, коли жар уже потухав, вкривався попелом, ледве тліли іскри. Гинули великі ідеї, які підтримували українську націю. Згинула ідея,

яка казала українцям боротися за свою державність, ниділа вже й ідея національної окремішности. Нація помалу, але ступневе перетворювалася в народ, в якусь безобразну масу з деякими культурними надбаннями, в плем'я з місцевими звичаями.

Тоді великий Шевченко ударив в дзвін на сполох, на тривогу, наново роздував іскри, будив нарід і поривав його до діл, до зусилля, до боротьби. Так він урятував націю. Лє його заклики українці не скоро зрозуміли, тому й минуло багато часу, поки не почали вони реалізувати Шевченків наказ: *"Вставайте, кайдани порвіте!"* До того часу більшості українців зрозуміліши ми були слова гимнів: московського "Боже, царя храни" та австрійського "Боже, буди покровитель". Бо українці стали подвійними патріотами і забули про змагання до самостійности. І на сором усім наш єдиний нарід ділився на "російських українців" та "австрійських українців". Це й було причиною ряду помилок під час національної революції.

Яким далеким був тоді наш спосіб думання від способу хоч би наших сусідів, які також у той час були поневолені, – поляків! Їм довгі роки присвічував у неволі золотий сон про могутність їхньої батьківщини "від моря до моря". Німці хотіли для своєї вітчизни, вибороти спеціальне становище, шукали для неї, за їхніми словами, "місця при сонічку ясному"; англійці гордилися, що їх батьківщина "володіє над морями", а австрійці просто хотіли "наказувати світові цілому". Приборкана ж неволею рабська душа українця не могла собі уявити того розмаху, того гону на вершини. Щойно Крути змінили цю нашу вдачу.

Зміняли її криваві етапи: Маківка, Лисоня, Чортків. Але найкращим із тих рубінів крови, смерті і болю був бій під Крутами, пам'яті якого посвячуємо ці наші рядки. Це вперше від століть історію України хотіли писати по-новому "лицарі абсурду", які не злякалися, що проти них іде ціла орда, а їх тільки жменька, що їм заздалегідь призначено спалити себе на жертovníку нації, що їм не усміхнеться перемога. Це вперше від довгих років не було в них міркувань про "зайвість" боротьби, про "цінність людського життя", про шкідливість втрати молодого життя, яке варте мільйони карбованців, злотих чи доларів. І слушно! Бо їхнього життя, як і життя всіх героїв, мільйонами не окупиш, воно дорожче, воно цінніше, І в цьому суть жертви.

І сьогодні ми не питаємо, що було б, якщо б тих, повних запалу і піднесення, юнаків не була вкрила темна могила, а як могли б вони розвинути працю на всіх ділянках громадського життя. Сьогодні ми усвідомлюємо собі, яку саме неоціненну вартість має та могила. Адже ж знаємо, що ніщо в світі марно не гине. Не згинула й жертва Героїв. І вона пригадує нам наші зобов'язання супроти Батьківщини й нації.

Тому, що під Крутами загинув кві́т українського студентства, дата 29-го січня стала всестудентським святом для відзначення їхньої пам'яті й жертви для України. Витворився звичай, завданням якого є сталити характер української молоді й підготовляти її до жертвенности. В роковини бою під Крутами українське студентство на рідних землях проводило одноденну голодівку, а призначені на харчі гроші віддавало на потреби політичних в'язнів. Цей звичай відновився і поза межами України, у вільному світі, де ми перебуваємо. Вже є багато, осередків українського поселення, де українська молодь таким способом відзначає жертву Крут.

Бо це байдуже, що нам у війні "встоятись небуло сили"! Так бодай каже історія. Після великої невдачі італійського народу в 1848 р., сказав один із великих його провідників: "Розпічнемо наново і зробимо краще!" Ці слова повинні й ми повторити. Важливим є тільки те, щоб ми зберегли таку настанову. Тому сьогодні націоналісти кладуть тривкі основи для плекання традицій. Нам треба витворити тугу за землею з-під Крут, тугу, яка постійно наказувала б нам усім скинути осоружне ярмо червоних катів. А скинемо його тоді, коли буде в нас віра у власні, сили й завзяття, яке мали борці, що під Крутами боронили свою Батьківщину.

—o0o—

Людмила Старицька-Черняхівська

Пам'яті Юнаків-Героїв

На вас, завзяті юнаки, що возлюбили Україну, кладу а кращі гадки, мою сподіванку єдину. Їх нема...

Кого ми поховали? Хто зважить той жаль? Зберіть всі хмари з усього світу і не складете тої нерозважної туги, що опанувала серця... Жалю немає ваги. Найпалкіші діти України, найдорожчі жертви на залізний вівтар волі. Історія знає багато жертв, але такої її сторінки вона ще не розгортала перед людськими очима.

В часи Христових походів ішли відбивати Єрусалим лави охоплених ентузіазмом дітей, вони і гинули лавами, з певною вірою в царство небесне і у вічне життя. Билися до загину героїв-юнаки Греції і Риму і виступали на бій озброєні всією тогочасною військовою мудрістю, фізичною силою, певні своєї перемоги. Ллється і до останніх, днів кров героїв-патріотів, але вона ллється на війні з ворогом. А ворог що? Ворог воїн, воїн воїнові брат, він поважає свого супротивника, бо розуміє, що доля їх єднає - він убиває під час січі і доглядає, коли візьме в полон, він і карає, та карає тільки смертю. А що було тут?

Якої вічної нагороди сподівалися юнаки, вирушаючи на бій? Вічної смерті. Чи вони вірили в свою перемогу? Чи сподівались на свою силу? Ой, ні! Чи то були знавці козаки, окурені порохом, призначені до військової справи? Ні, ні. То були гімназисти й молоді студенти, не при звичаєні до військової справи. Вони не визнавали ні права війни, ні права смертної кари, їх душам було огидне кожне насильство, убийство, бій.

І вони пішли. Коли вдарив останній час Україні, вони пішли, 400 юнаків проти 30,000 большевиків. Сподівались засипати своїм трупом повіддю прорвану гатку. І полягли усі. Чи ж вони не відали, проти кого йшли?

Поки історія людства буде існувати, доти будуть всі, і далекі нащадки наші, з жахом, з огидою згадувати, страшне слово "большевик".

Каїн, Юда і большевик. Три людські потвори, три звірі, що викинула на світ Божий якась страшна безодня. Ні, і ці порівняння-неправдиві! Каїн убив брата, але сам вжахнувся свого злочинства і як безумний кинувся тікати від братнього трупа; Юда продав Христа, але не стерпів муки сумління і "удавися" сам. А большевик перед смертною карою, перед розстрілом відрізував носи, вуха, проколював очі,

випускав тельбухи, добивав недостріляних прикладами по голові, мов скажених собак, і тішився муками своїх братів.

Все те відали герої юнаки і пішли свідомо на нелюдські муки, щоб затримати ворога, щоб дати можливість Україні підписати мир з центральними державами, що дасть щастя і спокій народів нашому. Народів, що сам потяг з большевиками і повстав на своїх. Святий Боже, де ж Твоя правда?

За що ж загинули ці найкращі сини України? Хто їх не знав? Хто не знав Поповича? Бідний, дорогий товариш! В часи, коли гинула вся Україна, як він кидався скрізь, щоб усім допомогти, щоб роздмухати іскру надії. Чи є хто з українців у Києві, хто не знав Володю Шульгіна? Його ніхто не звав Володимир Яковлевич. Не зважаючи на те, що він уже кінчив університет – так хотілось кожному сказати щось тепле, ласкаве цій всім дорогій, всім любій, всім рідній людині. Відколи скінчив гімназію, він став душею молоді і теплим зв'язком між нею і старшим поколінням, бо він був увесь – любов до України. Палкий організатор, палкий промовець, теплий заступник усіх тих, що постраждали за Україну, любий, дорогий, незабутній Володя Шульгин!

Він згромаджував, єднав молодь, і разом з тим усією своєю істотою збуджував у людей старшого віку віру в долю України! Його нема. Був душею молоді і разом з нею пішов на смерть.

А ті гімназисти 6, 7, 8 клас – дорогі діти на світанні життя. Чи то ж їм треба було умирати? Вони всі понесли на жертву Вітчизні свою молодість, радість, щастя, нерозважне горе кривих і молоде своє життя.

Заметене снігом поле, ана ньому похапцем окопалися чотириста юнаків, без штабу, без опанцереного поїзду; по три набої на душу. Загарчало здалеку, почали наступати з усіх боків колонами большевики. Тридцять тисяч вибрудків на чотириста беззбройних юнаків... Єдиний командир юнацької бативи, що лишився з нею, сотник військовий, звернувся до юнацтва: *"Вже нам, товариші, не вертатися на Україну, послужимо вже всі ненці, поляжмо за неї всі!"* Всі поклялися. Три дні боролися – і полягли на чорнім полі смерті.

Закипіло бояцьке свято. Шляхетні голови, молоді, що жили лише вищими поривами, любов'ю до народу, били прикладами, виймали очі, мордували нелюдськими муками. Що смерть? Смерть – ласка, смерть – хвилина. А муки тії? Сердешна Україна, стократ нещасна і самотня в дні своєї волі, оточена гаддю, кодлом ворогів, від уст рідних дітей відбирає хліб і дає чужинцям, щоб усіх порівняти, – і має подяку – ненависть, зраду, злобу! На ту волю народню вона ж віддала останню спою оборону, свою чесну інтелігентну молодь.

Ой, ой, ні! Тих жертв не можна подарувати, не можна забути. Але вони кличуть не до помсти. Не для ненависти та злоби понесли вони своє життя, а з-за незмірної любови до рідного краю і та любов світитиме йому довгі віки. Страшно умерти, аде ще страшніше загинути марно.

Того ж дня, коли большевики вступали в Київ, коли здавалося все загинуло, прийшла до мене одна мати та впала переді мною навколішки.

"Я мала одного сина, – так, як сонце в небі, – сказала вона, – і він пішов проти бояцьовиків. Коли б я йому сказала одне слово, коли б я прохала його лишитися, він пожалував би мене і зостався б зі мною Але я не сказала ні слова, коли Україні потрібні наші діти, хай і-дуть. Тільки скажіть мені, покляніться мені, що Україна не загинула, і тоді я не буду плакати, не буду вбиватися за єдиним моїм сином."

Заради цих матерів, заради цих юнаків-героїв ми повинні всі, щолишилися живими, поклястися на цій могилі віддати Україні все наше життя. Тільки всесильною працею Україні можемо ми поквитувати їхню жертву та зняти з них тягар марної німої смерти.

Діти України, старші і малі, ця могила – наш храм. Минуть роки, десятки років, століття – пам'ять про юнаків-героїв не згине во вік. Вона світитиме не тільки українцям, усім обраним Богом людям, що покадають життя своє в ім'я ідеї, в ім'я брата свого... Для нас могила ця лишиться на віки полум'ям віри, вона дала нам незабутнє минуле.

Це буде друга свята могила над Дніпром. У хвилині одчаю, в хвилині занепаду, в хвилині знесли будуть приходити до неї старі і малі, щоб віджитися тим святим вогнем ентузіязму, який палатиме тут і під каменем–хрестом.

Діти України – це ваша могила, вона буде тим дзвоном, що "вівос вокат" – живих кличе, не дає нам спинятися, не дасть забути. Цей день стане днем усієї шкільної молоді України. Від року до року сюди будуть приходити, тут будуть плакати, тут будуть молитися, тут будуть складати братерську присягу ті, що матимуть переступити поріг життя.

І коли життя зітре пам'ять сучасних, ці дорогі обличчя наших братів, коли прийдуть люди, вони пам'ятатимуть, що тут лежать ті, що віддали все, що мали: молодість, розум, щастя і життя за волю України

Весняне сонце гріло і заливало золотим променем дорогі труни, коли жалібний похід рушав через місто до останнього притулку юнаків-героїв над рідним Дніпром, коли труни поставили над могилою, – на прозорім кришталевім небі засяяв молодик місяць і танці мигтячих променистих зірок. Весна, прощалась з

молодістю, а молодь ридала над могилою і лилася востаннє рідна пісня.

Будьте ж певні, дорогі незабутні герої, ваша смерть не згинула марно. Чуєте?
Вона живе і житиме до віку – вільна, самостійна Україна.

*(Ця стаття була надрукована в київському часописі
"Нова Рада" з 19-го березня 1918 року).*

—o0o—

НЕЗАБУТНІ КРУТИ

(Спогад учасника бою 29 січня 1918 року)

Проминуло 50 років від цієї визначної події в історії українського народу – трагічної битви 29 січня 1918 року на станції Крути. Загубилися в пам'яті дати й прізвища учасників, залишилися, тільки окремі фрагменти. Та з часом і ці фрагменти підуть у забуття, коли не стане тих небагатьох свідків, які з ласки долі залишилися ще в живих.

Про подію на невеличкій залізничній станції Крути, на Чернигівщині, крім невеликих статей в еміграційній пресі та коротких розвідок, у Галичині, майже нічого не написано. Але чому ж саме так сталося, що 300 (таку кількість звичайно подають у пресі) молодих героїв, врятувавши честь Української Нації, не врятували Держави?

Тепер кожному українцеві зрозуміло, що без власної збройної сили, не можа не тільки здобути, а й втримати своєї держави. Тоді ж думали й розмірковували, що для охорони проти ворогів вистачить лише народня міліція. Натомість цілком по-іншому робилапідступна Москва, яка знає ціну власної збройної сили.

Тяжко писати цей спогад, уявляючи знов і знов той кривавий день. Жаль стискає серце за друзів зброї, що або згинули в бою, або, хоч і вийшли з нього живими, потім були одинцем Винищені в підвалах ЧК-ГПУ.

Отже трагедію Крут можна було б оминати, якщо б тоді оцінили силу національної зброї. Тим часом після проголошення III Універсалу, яким Україну задекларовано як самостійну народню республіку, створилося надзвичайно критичне становище на найголовнішому відтинку фронту – Бахмачському, залізничні колії якого вели на Київ. Хоч як прикро про це сьогодні згадувати, наша столиця не мала тоді майже ніякої збройної сили. В кількох українських полках безкарно розгулювали больше-вицькі агітатори, розкладаючи рештки нашого вояцтва та підбиваючи його не йти проти большевиків. Основна маса українського війська, після демобілізації, розійшлася по домівках. Здоровою і боездатною залишилась Перша Українська Військова Школа, хоч половина її вихоган-ців під цей критичний час була розпущена на Різдвяні Свята.

Ось ця половина, яка залишилась у Києві, з двома старщинами–викладовцями і була вислана на фронт боронити проти большевицьких орд залізничний вузол

Бахмач. Жменька юнаків, до 200 осіб, добре військове вишколених, хоч свідома була того, що своєю силою фронту не втримає – вирушила з Києва.

На станції Бахмач юнаки зустрілися з невеликою командою панцирних поїздів – одного справжнього, а другого імпровізованого. Ці об'єднані групи звели з більшовиками бій над рікою Десною, на станції Гомель, розбивши двадцятикратно більше вороже скупчення. Але панцирний поїзд утратив усю свою команду: під час бою більшевицький гарматень поцілів у вагон, де була команда, і буквально всіх розшматував. Сам поїзд був так сильно пошкоджений, що про його ремонт годі було й думати.

Після таких тяжких втрат, командування розташувало військові сили на станції Бахмач. Без допомоги цей великий залізничний вузол неможливо було боронити. До того ж більшовики подбали провести розкладову агітаційну роботу серед залізничників і добре їх озброїли.

З уваги на це все командування фронту було змушене відтягнути групу оборонців на станцію Крути. Штаб оборони Києва, в обличчі загрози, яка нависла над столицею, був безпорадний. На захист Крут він міг вислати лише з поспіхом зформовані курінь добровільців з студентів київських високих шкіл і Гімназистів старших класів.

Як сьогодні стоїть мені перед очима образ величного бою за Українську Державу на маленькій, незнаній залізничній станції. Ніхто тоді з нас не відчував страху – всі горіли одним бажанням: не допустити ворога, не дати йому на поталу серце держави, золотoverхий Київ!

Розташованих лавою – на правому крилі юнаки Першої Української Військової Школи, а на лівому юнаки Студентського Куреня – січневий ранок зустрів проблисками сонця. Та перші ж постріли з гармат нашого і більшевицького панцирних поїздів пригадали про наближення ворога. Надходив вирішальний час.

І ось на засніженому полі з'явилися одна по одній три ворожі лави. Ми лежали мовчки, чекаючи. Коли більшовики наблизилися на яких 200–250 метрів, гримнули і заторохотили наші скоростріли та рушниці. Там і там, підкошений кулею, падає ворог. Дехто лягає на сніг, припадаючи, старається уникнути смертельної кулі – і навіки застигає нерухомо. А скоростріли зливою олова поливають ворожу навалу зверху.

На якусь хвилину наступ припиняється. Але, знаючи свою численну перевагу, більшовики починають обходити оборонців Крут з усіх боків. Ось ворожі кулі летять уже впродовж наших рядів... Уже чуємо ми постріли більшевицьких

рушниць ззаду. І в цей страшний і критичний момент забракло нам набоїв. Замовкли і наші скоростріли – від надмірного нагрівання вони перестали діяти. А ворог чим раз вужчим перснем оточував нас з обох боків...

Крізь несамовитий гуркіт, вибухи гарматнів і крики поранених, помічник командувача фронту, викладавець Військової Школи, штабс-капітан Богаєвський передав з правого крила через стрільців наказ: відступати!

Праве крило, відбиваючи на ходу наступ ворога на станцію, залишає шанці і відходить за станційні будівлі, до вагонів, що стояли на колії.

Стрілянина триває, не вгаваючи. Стрільці з правого крила очікують на стрільців лівого. Але через кілька хвилин приходить страшна вістка: їх оточено! На лівому крилі бився Студентський Курінь.

Ще далі чути було стрілянину, лунали крики: *"Хай живе Україна!"* А потім постріли стали долітати до нас рідше і – запала тиша...

300 юнаків-студентів, квіт патріотичної української молоді встелив своїм трупом холодне зимове поле, затримавши, хоч і на короткий час, большевицьку навалу на підступах до Києва.

З живих учасників подій під Крутами ніхто не може сказати, як це сталося і чому так трагічно згинули ці молоді люди, ці вірні сини свого народу. Ніхто сказати цього не може, бо ніхто з них не вийшов живим з оточення. Припускають лише, що в запалі бою вони зрозуміли наказ "відступати", як наказ "наступати".

Г. Д.

—o0o—

Д-р Михайло КУШНІР

БІЙ ПІД КРУТАМИ

(нарис)

*Спом'янім у пісні славу Крутів
Найсвятіше з наших бойовиць!
Крути! Крути! Смолоскип в майбутнє!
Піднесімо наші душі ввиш!*

22 січня 1918 року. Настала велика історична хвилина, що нагадувала останні роки панування гетьмана Богдана Хмельницького, коли-то Україна була, незалежною державою. На таку хвилину треба було чекати але 260 років і вона, нарешті, прийшла!

Та в трудну годину народилася воля України. Родилась вона серед боїв і крові, бо кожний шматок української землі треба було боронити від ворога, що з усіх сторін заливав Україну своїми загарбницькими ордами. Тепер усім стало ясно, що тільки перемога України над московськими загарбниками може забезпечити Існування Української держави»

Щойно відгомоніли слова IV-го Універсалу, що всьому народові сповіщали великий день відродження України, щойно заговкла солодка серцю музика софійських дзвонів, а вже столицю України, золотoverхий Київ, схвилювали тривожні вістки:

Большевики зайняли Харків! Харківський Комітет дістав підмогу з Москви! – передавалось з уст до уст. І так щодня, щогодини тривожні вістки хвилювали столицю, напружували атмосферу.

Большевики зайняли Лівобережжя, Большевики йдуть на Київ! Вже в Охтирці, вже в Конотопі, в Лохвиці, в Прилуці, в Пирятині...

В такій напруженій атмосфері Українська Центральна Рада поспішно збирала військо. Та виявилось, що український уряд мав цього війська мало. Не слухали керівні діячі, рік тому, пересторог І Миколи Міхновського, а тепер було вже пізно. Багато військових частин збільшувичилось і на них не можна, було покладатися. Та що б там не було, Центральна Рада вирішила боронити Київ і спинити наступ

московсько-більшевкських військ, що з Лівобережжя прямували на столицю України.

На чолі українського війська став Симон Петлюра. Розгорілася боротьба на життя і смерть. Брили в ній участь не лише військові, бойовики багатьох фронтів, а й молоді взнаки, студенти та гімназіальні учні.

В ці тривожні дні українська молодь столиці України переживала епос свого національного переродження. Ще вчора національне неусвідомлена, нині – нині вже сповнена гарячою любов'ю до свого рідного народу, – бажала чином засвідчити свою вірність Україні. Куди не глянеш – всюди блискучі від зворушення очі юнаків, гарячі слова, бурхливі дискусії, палкі промови, затиснені п'ястуки. В грудях цієї прекрасної української молоді загорілось полум'я. А навколо – сновигались байдужі, обдурені й приспані ворогом, "обивателі", "хахли", "малороси"...

І знову з фронту вістки – тривожні, сірі, мов січневе небо, що сповило український степ.

– Гей, орда північних варварів врізується в саме серце України! Гей, на поміч! В кого б'ється вільне українське серце – ставай у бойові ряди!

Наказ проводу кликав до боротьби, до оборони державності!, всіх – старих і молодих.

На цей розпачливий заклик першими відгукнулись українські юнаки, учні військової частини. І вони пішли з гордо піднесеною головою, щасливі, що можуть чином засвідчити свого любов і вірність Україні. А за ними, мов тінь – журливі думи рідних.

—o0o—

У пізній вечір 26-го січня 1918 року зв'язковий старшина Генерального штабу доручив Малій Раді спішну телеграму з фронту: "Сильні відділи большевиків посуваються в напрямі Бахмацького вузла, на залізничній лінії Конотоп – Київ. Силами, якими розпоряджаєте, негайно обсадити залізничний вузловий пункт – станцію Крути. Зв'язок з Осадним Корпусом. Позицію вдержати за всяку ціну".

Тієї ж ночі сформувалися відділи, призначені на оборону станції Крути, Крім, кількох невеличких військових відділів, тут був і Помічний Студентський Курінь, що складався із студентів Київського університету св. Володимира і учнів вищих класів Української Кирило-Методіївської гімназії, заснованої з вибухом революції в 1917 році. Комендантом Юнацького Куреня Призначено сотника Омельченка.

Наказ про відхід на фронті зустріли грімким *"Слава!"*. Шапки полетіли вгору, дружні стиски рук, радісні оклики – *"Слава Україні!"*. Юнаки забували й про військову дисципліну, підхопили на плечі свого сотника і вирушили на майдан перед казарму. Ледве вдалося силою загнати їх до ліжок. Та ще довго не спали юнаки, мріяли про славні походи й перемогу над ворогом, їм увижались, вичитані з романів, герої, ак врешті, над ранком, сон подолав їх розпалені мрії...

—oOo—

День 27-го січня був напрочуд гарний. Небо покритось блакиттю, сонце заливало своїми проміннями вулиці. Від Дніпра віяв ніжний вітер, сніг іскрився райдужним блиском, о год. 11-й Помічний Курінь вирушив у похід. Юнаки – виструнчені, поважні, й зосереджені. Тендітні руки схвильовано стискали рушниці, ноги вибивали такт військового маршу об твердий брук вулиці. Сонце виринуло з-поза дахів будинків і своїми проміннями пестило голови юнаків, озолочувало тризубці на їх шапках та ковзалось по дулах рушниць. А вони йшли мовчазні й горді.

На розі Володимирівської вулиці зібралась громада людей – гімназисти нажчих кляс, студенти, дівчата, родичі юнаків, знайомі.

– *Вже йдуть, уже йдуть!* – понеслось між громадою.

Наблизився рівномірний стукіт ніг. Замаями білі хусточки, піднеслись руки на привітання. Гімназисти підбігали до військових рядів своїх старших щасливих товаришів і, схвильовано, кликали:

– *Прощайте! Вертайтесь переможцями!*

А у відповідь з рядів маршугочих громом понеслось: *"Слава Україні!"*

І разом з окликом із юнацьких облич зникла удавана суворість. Заграла юнацька усмішка, а з уст вирвалась грімка, широка степова пісня, як відгомін далеких козацьких походів:

*Гей, гук, мати, гук
Де козаки йдуть, –
Щасливая тая доріженька,
Куди вони йдуть...*

– *Щаслива вам путь!* – несеться від громади.

Зірвався вітер від Софійського майдану, залопотів блакитно-жовтий прапор над головами юнаків. Вітер пірвав і пісню, поніс її – їх останнє прощання столиці – вулицями міста.

Вже пройшли... Вже зникли... Лиш пісня ще гомонить, усе тихше й тихше... Громада мовчить, бо не одне серце, мов пташка з клітки, рветься за куренем, за юнаками...

—oOo—

28-го січня. Студентський Курінь та декілька інших відділів залягли в окопах перед залізничною станцією Крути. Вислано розвідку й наладнано зв'язок.

Юнаки напружено вдивляються в далечінь, чекають ворога. Але довкруги тиша. Тільки десь далеко-далеко відзиваються собаки. З-за обрію виринуло червоне колесо місяця і вкрите снігом поле замерехтіло іскорками інею.

Разом із саявом місяця завітали в курінь радість і веселість. Зникли напруження і настороженість. Юнаки зібрались групами в куточках окопів, посипались дотепи й придушений сміх. А довкруги в полі тиша, тільки вітер співає в телеграфічних стовпах, тільки десь далеко-далеко брешуть собаки.

Наймолодший стрілець куреня Юрко Левченко, учень сьомої класи гімназії, відбіг набік і б'є руками від морозу.

– Жорка, – кепкує хтось із старших, – *не роби нам встиду, не втечи до мамі.*

"Жюрка" спалахує образою і гнівом. Підбігає до гуртка:

– *Ти дурний! Я тобі кажу, що москалів не боюся! Хай тільки прийдуть, а я їм відплачусь за всі знущання, за каторги, за неволю, за пролиту кров, за...*

І не докінчив. Ридання здушило нову хлопця, а по його обличчі струмочками потекли сльози.

А довкруги тихо, тільки вітер співає в телеграфічних стовпах, тільки десь далеко-далеко брешуть собаки.

—oOo—

По півночі вернулась розвідка. Всі затихли, тільки серця б'ються в грудях дзвонами. Тендітні, закостенілі руки стискають рушниці.

Шепотом повзе по окопах вістка: *"Большевики довгими колонами посуваються по шосе з Бахмача на Комарівку й Плиски. Застави ворога три кілометри від нас"*.

В окопах, заметушилися. Накази команди, розташування частин, застав, визначення стійок.

І знову тиша.

Місяць при блід, степ застелився млою. Триста пар юнацьких очей уп'ялись у темряву – чекають ворога.

—о0о—

Кінчилась ніч, з темряви виринав пропам'ятний день 29-го січня. Десь на якомусь хуторі перекликалися півні. В окопах причасні юнаки лежать тихо, непорушне. У висках збуджено стукотить кров, тіла тремтять від холоду, а вони ждуть, ждуть, ворога.

Від Остра зірвався вітер і поніс перед собою стовпи сніжної пилкця. Мряка розривалась шматками. На сході проясніло небо - над обрієм зарожевілись хмари. А юнаки ждуть і ждуть ворога...

І раптом ранішню тишину прорізав страшний грюкіт. Високо над головами юнаків заколихались клуби диму і на окопи злетів дощ заліза. А потім другий, третій, четвертий – грюкіт за грюкотом, грім за громом чергувались безперервно. Град олива заливав передпілля, летів на окопи. Десь поблизу метушилися санітари, чути було зойки ранених. А юнаки припишкли, грудьми припали до стінок окопів, стискаючи в руках рушниці.

Розриви шрапнелів замінили вибухи гранат. Щохвилини із сніжного поля підіймалися стовпи куряви й диму, щохвилини повітря прорізував зойк ранених вояків. Грюкіт гармат не втихав, він ріс, могутнів.

Черепашиною ходою плентався час, хвилини ставали роком. Уже й сонце високо на небозводі, покрите сірою, перерivanoю, заслоною хмар, а рев гармат не втихав.

І нагло – тиша, що після жахливого грюкоту видавалась несамовитою. Хвилююча й пригнічуюча тишина. Настали довгі мертві хвилини.

І знову несподівано тишину розбудив оклик котрогось з юнаків:

– *Вже є, отам, дивіться!*

Юнацькі постаті випростувались, ставали навшипінки, визирали з окопів. У юнаків гарячкове жевріли очі...

А там на обрії, на сніжному полі, посувалась сіра стрічка... Все ближче й ближче, вже видно ряди наступаючого ворога. Щохвилини від них відриваються малі цятки, що стрибками кидаються впереді зникають.

В окопах заметушились. Все ожило. Юнаки займають вигідніші становища, готують амуніцію, перекидаються короткими словами. А ворог підсувається все ближче й ближче...

Окопами понісся шепіт: *"Не стріляй, видержи!"* Але схвильовані юнаки на правому крилі не видержали: загальну тишу сколихнув постріл, а потім другий, третій – ціла сальва.

Ще рушничний димок не простелився на полі, а вже з придорожньої канави, чких двісті метрів від окопів, кілька сотень ворожих вояків кинулись на юнаків із диким криком: *"У-ра-ра!"* Вдарили скоростріли, посипались рушничні сальви – лави московських бандитів рідшали...

Юрко Левченко, оцей наймолодший козак у задовгій шинелі, не зважаючи на перестороги товаришів, виліз з окопу, приклякнув на снігурі стріляв-стріляв. Краплі поту котились з-під закиненої на потилицю його шапки. Він важко дихав, раз-у-раз- ладував рушницю і за кожним пострілом вигукував: *"А маєш, маєш, маєш!"*.

Не втерпів і Микола Золотарчук, сміхун куреня, якого товариші прозвали "дзигую". Він вискочив з окопу, затанцював на одній нозі, мов індіанець, підніс вгору рушницю і кричав: *"Бий їх, с... синів, бий!"*

Передпілля окопів вкрилося трупами московських большевиків. Ряди ворога зникли.

Знову запанувала тиша, та недовго, бо появились нові лави наступаючого ворога. І знову затарахкотіли кулемети, посипались рушничні постріли. Над окопами здіймався синій димок...

Раптом, десь недалеко, вдарили московські кулемети і понесли смерть в окопи.

Було ясно, що малі українські відділи не встоять проти великої, шеститисячної московської сили. Треба було думати про другу частину одержаного наказу й українські відділи, що разом із Юнацьким Куренем боронили станцію Крути, під охороною скорострілів відходили в напрямі Чернігова.

В окопах залишився тільки геройський Юнацький (Студентський) Курінь...

А бій не втихав. Тріскотіли скоростріли, лунали рушничні постріли, над окопами здіймався синій димок.

Вже й сонце, окутане хмарами, перекотилося за південь, а бій не вгавав. Тільки ряди молодих героїв рідшали, а лави московських бандитів підсувались ближче й ближче. Поле вкрилося трупами, з-поза них висувались нові ряди москалів, що з ревом сунули на окопи.

Оточені ворогом з усіх сторін, рештки молодих героїв вискочили з окопів і кинулись у рукопашний бій.

І оці юнаки, руки яких ще недавно гортали сторінки книжок – несли на своїх штиках смерть ворогові. Бились згавзято, не знали пощади ні до ворога, ні від ворота.

Напір московських большевиків дужчав. З рядів наступаючого ворога виступив старшина і закричав до юнаків: *"Реб'ята, бросьте вінтовкі, а то всіх вас переріжемо!"*.

Коротка павза, а потім, мов на команді, з грудей юнаків залунало: *"Ніколи! Слава Україні!"*

І знову зчинився страшний гамір боротьбина життя і смерть... Рідшали ряди героїв, один за одним падали вони на рідне сніжне поле і в передсмертних судорогах кликали: *"Хай живе Україна!"*.

Під Крутами над сніжним полем зависла ніч. З-за хмар вигнялув блідолиций місяць і освітив українські Тернопіли... На полі трупи молодих героїв, притрушені снігом... А довкруги тиша. Тільки вітер у телеграфічних стовпах стгівав колискову пісню юнакам, розносив по Україні сумну-сумну вістку...

—o0o—

Крути – іде перше зірвання лаштунків невідомої комедії, що відбувалась у час революції 1917 року на українських землях. Це перше прозріння, що влада – це боротьба, а держава – кров і залізо.

Крути – це воскресіння по довгих століттях, обірваної Полтавою, української національно-визвольної війни з лютим ворогом України – московськими загарбниками. Щойно Крути дали початок правдивої нашої національно-визвольної революції, а не ті формальні дати, що мали тільки паперову вартість.

Крути започаткували нову добу в нашій історії і без навіть Акт 22-го січня 1918 року був би лише документом без підпису. Бо такі акти не досить тільки "проголосити", їх треба здійснити ціною крові і життя.

Кривавий підпис під Актом 22 січня поклали діти, первоцвіт нації – юнаки і студенти, і припечатали його авоєю героїською смертю. На славу Україні й сором "батькам народу" – оглухлим і осліплим "хахлам".

"Саме від Крути – каже Євген Маланюк - не тільки психологічно, а й хронологічно – починається в нашій житті тип Новітнього Українця^ тип що намагається надавати проявам української якості цієї справжнього, вжениціонального стилю".

—o0o—

*Чужинче! Йди і Україні
Скажи, що звершений наказ!
Хай не сумує на руїні
Збудуємо нові твердині
І в бій підемо другий раз!*

*Скажи, що шлях покажуть Крути,
Що замість терня – ореол,
Що Україні вічно бути,
Про Україну всім почути,
Бо світу це новий престол!*

– Володимир Янів.

Б. Стебельський

Бій Під Крутами

(доповідь)

Українська історія знає багато героїчних подій і великих дат минулого. Однією з них є дата 29 січня 1918 року, що її відмічуємо кожного року, як річницю бою під Крутами і загибелі трьох сот українських юнаків-студентів, що, обороняючи столицю української держави перед наступом переважаючих сил московських наїзників, полягли в боротьбі, – всього один тиждень після проголошення Четвертим Універсалом самостійності української держави.

Трагедія і жертва цих молодих героїв тим болючіша, що вона сталася неочікувано, без оправдання, і з прямою вини на совісті тодішнього проводу, який не забезпечив молодій українській державі армією, українським військом. Тодішній український провід радше відсилав вояків додому, аніж мобілізував їх із хат на оборону кордонів держави. Це був провід, який проголосив незалежність України тільки тому, що мусів її проголосити, бо його змусили до того сусіди, йдучи війною проти України, нібито в ім'я соціальної справедливості.

Трагедія бою під Крутами – це жертва дітей за гріхи батьків, і тому ця трагедія така болюча. Вона болюча тому, що проти 6,000 московсько–більшевицьких матросів український уряд не міг вислати ані одного полку регулярного війська. Чому? Бо якраз напередодні московського наступу на Україну, українську армію, яка була в найкращій формі в 1917 р., ліквідували самі ж українські соціалісти, що верховодили тоді в Центральній Раді. Один тільки корпус, силою 60,000 вояків, вторгований генералом Павлом Скоропадським, що його Центральна Рада не зуміла включити в систему військової оборони українського уряду, а дозволила розпорошити його на фронті в обороні уряду Корейського, легко міг був не лише відігнати 6-тисячну банду москвинів, яка наступала на Крути і Київ, а й очистити, ввесь терен на півночі України по Орел, Курськ і Вороніж.

Трагедія була в тому, що замість регулярної армії українських військ, які проливали кров за чужі й ворожі для України інтереси уряду Корейського, в обороні українського Києва мусіли виступити студенти й діти–гімназисти. Діти мусіли боронити національну честь, щоб ще більший сором не палив обличчя нащадків народу, що столицю України Київ ворог забрав без спротиву.

Український теоретик війни, полк. Михайло Колодзінський, автор твору "Українська воєнна доктрина", так пише про крутянську подію:

"Останню війну програли ми на трьох військових з'їздах у Києві, які хотіли затримати добрий тон відносно Тимчасового правительства, як пізніше УГА відносно мирної конференції. Дальше програли ми війну під Крутами, де 300 юнаків мусіли битися з дикими матросами, не маючи навіть коменданта. І де ж були ті члени трьох військових з'їздів, що пустили 300 дітей на першу битву України з Москвою по Полтаві? Де ті члени Центральної Ради?.. На згадку про Крути мимоволі по рівнюється загибель тебанської "святої дружини" в битві під Херонесею. Одначе тебанська свята дружина згинула остання, тоді, коли вся інша військова сила Теб була розбита. В тій битві були першими батьки, що полягли, а діти тільки завершили гекатомбу. Наші батьки з Центральної Ради були далекі від битви й осталися живими, щоб профанувати дальше справу української самостійності. Пише Плутарх, що в битві під Каннами згинуло кількадесят римських сенаторів. А скільки сенаторів Центральної Ради згинуло в українській війні?.. Отже вже в літі 1917 року ми програли війну за самостійність, а не два роки пізніше. Те, що прийшло пізніше, це вже був епілог..."

Чому ж тоді ми прив'язуємо стільки ваги до цієї трагічної події, чому такою пошаною і пієтизмом вирівнюємо її з усіх інших подій нашої сучасної історії? Робимо це тому, що трагедія під Крутами, крутянський чин, став зворотним моментом в історії української політичної думки. Подібно, як, у житті окремих людей наступає якийсь злам, момент, від якого людина починає нове життя, переоцінюючи вартість своїх дотогочасних ідей і поглядів, так само буває теж в історії цілих народів.

Після крутянської катастрофи наступила переміна в поставі соток тисяч і мільйонів українців до життя, до політичних проблем, зміна у формуванні панівної української ідеології. Після Крутянського бою розвіявся чад соціалістичної утопії, згинула легенда світового братерства народів, яку штучно виплекала Москва, щоб приспати чуйність українського народу. Не лише нарід, який завжди бачив світ здоровими очима, але і його політичний провід, інтелігенція – зрозуміла, що боротьба в світі – це боротьба націй, а не клас, що боротьба найчастіше користується аргументами сили, що основою сили є власна підметність, тобто власним національний інтерес. Із цих залогень витворилася окрема світоглядова переміна, що привернула глибше думаючих українців до націоналістичного світосприймання.

Вчинок крутянської молоді відродив духово цілу Україну. Нове покоління, що

виховувалося на ідейних спонуках крутянського бою, зростало на українських традиціях самостійного державного існування народу, виховувалося на принципах боротьби за ці державницькі стремління.

З цих джерел героїзму і посвяти для Батьківщини зродилась свята ідея боротьби, що знайшла свої організовані форми. Так постали організації СБУ і СУМ на центральних землях, так виникли УВО й ОУН на західних землях України, ці чотири формації зродили і виростили нових людей, нових лицарів, новий тип українця. Згадати б лише самих провідників цих славних організацій. Провідників, що свої ідеї potwierдили мученицьким життям і смертю, подібно, як славної пам"яті Крутянці. Згадаймо процес СБУ і СУМ в 1930 році в Харкові, згадаймо Сергія Єфремова – голову СБУ, Миколу Павлушкова – голову СУМ. Пригадаймо лицарську смерть полк. Євгена Яоновальця, провідника Степана Бандери, або скрито вбитого поляками сот. Юліана Головінського, цих провідників УВО й ОУН. Не забудьмо теж і про Ольгу Басараб, Василя Біласа і Дмитра Данилишина. Їхні і багатьох інших лицарські діла і героїчна смерть поривали цілий нарід, усю націю українську до наймасовішого руху нашої історії, рівного майже повстанням великого Хмеля. Цей великий рух націоналістичної ідеї, започаткований Крутами, дійшов до найвищого розвитку в діях УПА під час і після другої світової війни.

Тепер дух Героїв Крут пересяк ідеями цілу націю. Він проявляється навіть на Колимі, на Сибірі, на засланнях. Український нарід вже не є пасивним і вже не вірить чужим ідеям.

Цей стан героїчності народу – це заслуга його молоді, нових його поколінь. Ця молодь гартувала себе до завдань, що на неї чекали, і була готова посвятити себе в боротьбі. Вона святкувала день бою під Крутами так, як християни всього світу святкують день Страстей Христових і мученицьку п'ятницю, і дорогу Христа на Голготу. Молодь постила в той день, складаючи заощаджені тим способом гроші на справу революції, на підмогу боротьбі з ворогом.

Нові покоління мусять продовжувати свою боротьбу. Вони далі мусять виховувати себе, щоб бути сильними морально й духовно, для її дальшого ведення. Вони мусять наслідувати Лицарів Крут і Героїв УПА, що зродилися з Крутянського чину.

Правда, велика історична нагода, яка була в 1917 році, одна з тих, що їх ласка Божа зсилає народам раз на століття, вже не повторюється. Але, не зважаючи на це, українська нація ступила на шлях безкомпромісової боротьби, з якого її вже ніхто ніколи не заверне.

Немає жертв, які могли б стримати українців у їхній боротьбі. Ця боротьба буде

вестися так довго, поки на українській землі буде стояти хоч би один ворожий вояк. Аж тоді, коли вся українська земля звільниться з-під ворожої окупації, заіснує для українців справедливий мир - мир в українській соборній, вільній і ні від кого незалежній Державі.

—o0o—

Крутянський Чин

(доповідь)

*Іже убо за отчу подвизался славу,
Безсмертним слава вінцем увінчаєт главу.
(Теофан Прокопович – "Милость Божія")*

У кожного майже народу світу на свій лад є переказ–легенда про змія–потвору, що ширить зло, знищення і тирпіння, та про героя – велетня, що вбиваючи ту потвору, спасає свій нарід від мук і неволі, від данини у вигляді найкращих дітей народу. Звичайно, перемогу над потворою здобуває герой завдяки несплямленій чистоті своєї душі, завдяки безстрашності, простодушності, великій чесноті.

Вже в сивій давнині люди величали цих лицарів – героїв півбогами, а по їх смерті віддавали їм божеські почесті. В цей спосіб в давнину народи пояснювали собі також вічну боротьбу між добрим і злим, між правдою і неправдою, між поступовим і назадницьким.

Коли ми добре приглянемося, то побачимо, що і сьогодні ведеться та сама боротьба, і в майбутньому вона вестиметься. Все і всюди виступатимуть ті самі два чинники тієї боротьби: добро і зло, правда і обман, поступ і злочин, бажання принестивизволення людині, народові, людству, і, з другого боку, жадоба поневолити, визискувати, нищити людей, народи, людство.

Сьогодні уосібленням такого. казкового, змія-потвори, тиранії і диспоти́зму з усім пеклом засобів нищення не тільки одиниць, але і цілих народів, зі смертоносними машинами, з опанциреними арміями, атомними бомбами, концентраційними таборами, одним словом узброєна найновішими і найдосконалішими здобутками сучасної цивілізації – є большевицька Москва. А борці за визволення нашої Батьківщини – України – це той легендарний витязь багатир, що зі щирим серцем та од-вертою душею йде на смертельний бій з прелютим змієм-потворою. У всіх тих людей-героїв є одна цінна–прецінна прркмета душі, а саме: переможне бажання цілого себе, все своє життя, всі свої думки і почування, віддати-присвятити боротьбі за кращу долю для інших, для свого народу. Коли навіть були вони непересічні розумом, то цю непересічність ціниться в них на другому місці, все ставлячи на першому місці силу їх характеру, велич їх посвяти і героїзму. Всі ці постаті, борці, герої, творять в історії світу немовби один великий безсмертний легіон – армії, бо герої ніколи не вмирають, і перед ними скорше чи пізніше, схиляюся голову в пошані навіть їх вороги, ті, що їх переслідували, ті, проти яких

вони боролися, бо вони принесли себе в жертву, щоб здобути перемогу для своїх беззастережних і вічно святих, вічно живих правд – правд, які ніколи не меркнуть.

Прикладів героїської боротьби і найвищої посвяти за ідеали золі і правди в історії українського народу є аж надто багато, і коли б вони визначували місце народу – героя в сім'ї інших народів, то наш народ напевно втішавбися ознакою одного з перших народів героїв. Бо ледви, чи є другий народ на світі, щоб був стільки переслідуваний і гноблений за те, що він теж хоче жити так як інші, що домагається за дане йому Богом право жити незалежним від нікого життям Він бо ж і перший став на прю з жахливою потворою – на ім'я якій – московський більшовизм.

Прикладом збірного героїзму синів українського народу в часі подій нашої – новішої історії є бій, під Крутами, де триста молодих українських юнаків "костію лягли" морозяного дня 29-го січня 1918 року та не "посрамили Землі Руської" ні слави козацької.

Як прийшло до цієї легендаркої події під Крутами дня 29-го січня 1918 року?

1918 рік – це був другий рік революційної боротьби українського народу за право жити і творити самостійно на своїй прабатьківській землі. Валилась царська імперія, що поневолювала цілий рвд народів, а на її згарищах почали відроджуватися національні держави. Формальним завершенням цієї боротьби на Україні було проголошення Центральною Радою дня 22-го січня 1918 року державного акту – Четвертого Універсалу, що ствердив відновлення української державности. Текст Четвертого Універсалу прочитав голова Центральної Ради, проф. Михайло Грушевський на прилюдному засіданні Малої Ради, яке почалося в 12-ій годині 20 хвилин уночі з 24-го на 25-го січня 1918 року в залі Педагогічного Музею в Києві, в приявності великого числа українського населення Києва. Коли проф. М. Грушевський прочитав те місце, в якому сказано, що *"од нині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського народу"* заля вибухла громом оплесків і вигуків "Слава" від яких дрижали стіни будинку. Народ радувався, що врешті "сповнилася давня мрія батьків і борців за волю".

Та по недовгих днях радості приходить страшна вістка. На Україну з півночі надходять большезиські орди під проводом генерала Муравьова. Центральна Рада видала заклик до народу, ставати на захист кордонів молоді української держави і її столиці. Але заклики були запізнені. Ворог посувався скорим, темпом, якого стримували тільки нечисленні відділи українського війська. НаПолтавщині зводив бої з большевиками Гайдамацький Кіш Слобідської України під командою Симона Петлюри, силою 600 вояків, а в Звенигородщині виступили до бою відділи

Вільного Козацтва під проводом Юрка Тютюнника. З Бахмача вирушила на фронт Перша Старшинська Школа під командуванням сотн. Носенка. Разом проти 30-тисячної навали московських большевиків виступило півтори тисячі українських вояків, які мусіли відступати серед важких, без-переривних боїв. Дня 26-го січня большевицькі армії, які йшли двома шляхами: від Дону через Харків і з півночі через Брянськ і Гомель, з'єдналися і зайняли Конотоп, а наступного дня Бахмач і загрозили з того боку самому Києву.

На оборону столиці вислано 300 юнаків з "Помічного Куріня Студентів Січових Стрільців", що складався із студентів київського університету та учнів вищих класів Гімназій. Цей курінь тому кілька днів щойно зорганізувався і більшість з його складу, перший раз тримали рушницю в руках. Однак їх молодечі серця відчували, що Україна в небезпеці, що треба боронити новонароджену волю.

І так 29-го січня прибули до станції Крути Студентський Курінь та Юнаки Військової Школи. Команда вирішила боронити цей важливий залізничний вузол, що був ключем до- столиці. В окопах викопаних перед станцією, по обох боках залізничного шляху залягли, оборонці праворуч Військова школа, а ліворуч – Стрільці Студентського Куріня.

Около 9-ої години ранку 29-го січня московські війська почали наступ, обстрілюючи вогнем лінію окопів. В першій ворожій лаві йшли п'яні московсько-большевицькі матроси, їм на зустріч посипався нищівний вогонь. Учасник бою під Крутами так описує перебіг бою:

".... З окопів затріскотіло сорок наших скорострілів і рушниць трьох сотень юнаків та Старшинського Куреня. Падали чорні постаті, за ними йшли нові, знову падали, і знову йшли одні за другими чорні і сірі лави. Наші окопи, станція і потяги засипались ворожими стрільними і кулями, але міцно трималися наші. Посилали по набої до потягів за півтори верстви, вистрілювали їх і знову посилали. Але грізні вістки: "нема набоїв", "псуються скоростріли" – пролетіли по окопах, а тут чорні постаті знялися, крики "ура", "слава" – і все перемилося. Стріляли один одного. Облилися кровю багнети. В десятеро більше – вороги перемогли".

Большевицькі матроси витиснули юнаків військової школи на правому крилі, а на лівому оточили Студентський Курінь, який бився завзято цілий день. Оточений і покинутий Курінь, втративши свого коменданта Омельченка, бився по лицарському до останнього набою і до останнього вояка. Після цього большевики, як чорне гайвороння рушили на Київ, Україну. ...

В перших днях після бою під Крутами та пізніше – під час наступу большевицьких

банд Муравьова на Київ, мало хто знав про цю велику жертву крові, яку склали на жертovníку волі України її найкращі сини, Кілька днів після крутянського бою впав Київ і вся Україна сплила кров'ю. Серед московсько-большевицького терору знайшли смерть тисячі української молоді. Тільки в Марійському парку большевики розстріляли біля двох сот гімназійних учнів за те, що їх прізвища знайдено у списках Вільного Козацтва.

Щойно в місяці березні 1918 року, коли прогнано на деякий час червону змору й уряд повернувся до столиці, відчуту крутянську рану у всій її глибині. Тіла героїв, які полягли в бою чи впали розстріляні на крутянських полях, привезено до Києва. 19-го березня відбувся у Києві величавий похорон, в якому взяли участь члени Центральної Ради й тисячні маси киян. Перед трунами, які везено на Аскольдову могилу, йшла київська молодь, з вінками і квітами та державний хор під управою О. Кошиця. За домовинами йшла, рідня поляглих. Лише, як пише очевидець, за кількома трунами не було нікого з рідних крім товаришів із шкільної лавки та друзів по зброї. Це були галичани, які своєю кров'ю принесли першу жертву на вівтар української соборності. *"Стримайте наші сльози, які котяться. Ці юнаки поклали свої голови за волю Вітчизни, і Вітчизна збереже про них вдячну пам'ять у віки вічні..."*, так промовляв до народу голова українського уряду проф. М. Грушевецький, виражаючи на вічний спокій крутянських лицарів.

Враз із глухим стукотом грудок, які сипались 19-го березня 1918 року на труни крутянських героїв виросла *"друга побіч Тарасової – свята могила над Дніпром"* - пише з приводу похоронів Людмила Старицька Чернихівська. *"Зродилась велика легенда, легенда свободної нації про 300 героїв-лицарів без плями"*. Ця легенда створила всенародний культ героїв, яка відродила лицарські традиції нашого славного минулого в нашому народі.

Чому ми прив'язуємо стільки уваги цій трагічній події, чому такою пошаною та пієтизмом вирізняємо її зі всіх інших подій нашої сучасної історії?

Робимо це тому, що трагедія під Крутами, крутянський чин трьох сотень юнаків став зворотним, моментом в історії української політичної думки.

Після крутянської катастрофи наступила переміна в поставі соток тисяч і мільйонів українців до життя, до політичних проблем, зміна у формуванні панівної української ідеології. Після крутянського бою розвіявся чад соціалістичної утопії, згинула легенда світового братерства народів, яку штучно виплекала Москва, щоб приспати чуйність українського народу. Не лише нарід, який все бачив здоровими очима світ, але й його політичний провід зрозумів, що боротьба в світі – це боротьба націй, а не класів, що боротьба уживає найчастіше аргументів сили, що основою сили є власний національний інтерес. Із цих залогень витворилась

окрема світоглядова переміна, що повернула глибше думаючих українців до націоналістичного світосприймання.

Вчинок української молоді під Крутами відродив духово цілу Україну. Нове покоління, що виростало і виховувалось на ідейних спонуках крутянського чину, зростало на українських традиціях самостійного державного існування народу, виховувалось на принципі боротьби за ці державницькі стремління.

З цих джерел героїзму і посвяти для Батьківщини зродилась священна, ідея боротьби, що знайшла свої організовані форми. Так повсталася організація СУМ і СВУ на Центральних Землях, так зродилась УВО й ОУН на Західних Землях України. Ці чотири формації зродили і виростили нових людей, нових лицарів, новий тип українця. Згадати б лише провідників цих організацій. Провідників, що свої ідеї потвердили мученицьким життям, подібно як славні крутянці. Згадаймо процес СВУ і СУМ в 1930 році в Харкові, згадаймо акад. Сергія Єфремова – голову СВУ, чи Миколу Павлушкова – голову СУМ. Пригадаймо лицарську смерть полк. Євгена Коновальця на бруках Роттердаму, або скрито вбитого поляками сотн. Юліяна Головінського, цих провідників УВО й ОУН. Не забудьмо теж згадати Ольги Басараб, Василя Біласа і Дмитра Данилишина. Їх і багатьох інших лицарські діла і героїчна смерть поривали цілий нарід, усю українську націю до наимасовішого руху нашої історії.

На крутянському прикладі виростили такі наші лицарі і велетні духа як сл.п. ген. Тарас Чупринка – Головний Командир УПА та Провідник ОУН Степан Бандера. Дух героїв Крут пересяк ідеями цілу націю. Він проявляється навіть на Колімі, на Сибірі і на засланнях.

Цей стан героїчності народу – це заслуга його молоді, нових його генерацій. Ця молодь гартувала себе до завдань, що на неї чекали, і була готова посвятити себе боротьбі. Вона святкувала день Крутів так, як християни цілого світу святкують день Страстей Христових і мученицьку П'ятницю і дорогу Христа на Голгофту.

Відмічуючи чергову річницю геройського чину під Крутами, вслухуймося всі в слова і заповіді наших попередників, сповняймо їх на кожному кроці, а в хвилини одчаю, в хвилини занепаду, в хвилини знесилля, лишньмо думками до святих могил над Дніпром, щоб віджитись тим святим вогнем ентузіазму, яким горіли незабутні лицарі Крут.

*Благословенні довіку
Хто себе кров'ю вписав
в книгу безсмертя велику.
(Євген Плужник)*

В. Ярославич

"Нам Шлях в Майбутнє Вкажуть Крути.."

1918 рік – другий рік революційної боротьби українського народу за право жити і творити самостійно, за власну незалежну державу. Жорстокий струс революції розпалив у душі народу ніколи не згасаючу іскру національної свідомості і любови до батьківщини та гаряче бажання стати володарем своєї землі і власної долі. Та згубні наслідки кількасотрічної неволі не далися затерти відразу. Найзгубнішим наслідком ворожого панування і порядкування в Україні була непідготованість народу до правильного вирішування пекучих питань визвольної боротьби, незручність у керуванні державою і її життям. Не завжди запал, хотіння і любов можуть заступити досвід. А нашим батькам у ту вирішальну хвилину якраз цього досвіду не доставало.

Найбільшим нещастям молодій Українській Державі було те, що ще в січні 1918 р., майже рік після скинення російсько-царського ярма, вона не мала власного зорганізованого війська, яке обороняло б святу справу перед ніколи не дрімаючими ворогами. Правда, і тоді були люди, які на кожному кроці видвигали конечність творення української армії. Серед них на першому місці стояв творець українського націоналізму Микола Міхновський, тоді один із небагатьох, хто правильно розумів будівництва і закріплювання власної держави. Народні маси самочинно теж творили по селах самобутні військові відділи під назвою "Вільного Козацтва". У Києві відбулися літом 1917 р. I і II Військові З'їзди. На них виступали делегати з цілого краю і від українських частин царської армії, яка розпалася. Всі вони домагалися конечно творити якнайскорше українську армію. Усі ці спроби свідчать – попри усе – про вроджений державницький хист українського народу.

Та, не зважаючи на ці голоси здорового розуму і вірної національної совісти, в першому році державно-творчої праці до створення української армії не дійшло. Не цілий рік – це був замалий протяг часу щоб поставити на ноги цілість державного життя, коли перед революцією масових приготувань у цьому напрямі не робилося. А тим часом відвічний ворог України і її народу дуже добре знав цю слабу сторінку нововідродженої державности іспішився. З одного боку червона Москва кидає облудні, брехливі кличі, будьто вона визнає за Україною право на "самовизначення" і що "російський пролетар" – це брат, українського робітника і їхні цілі - спільні. З другого боку та сама Москва збирає досить великі військові

загони і кидає їх в Україну з наказом здобути Київ і знищити уряд Української Народньої Республіки.

І саме під кінець січня 1918 р. війська нових наслідників царів, і війська червоної, не менш імперіялістичної, ніж біла, Москви, під командуванням Муравйова, розпочали свій перший загарбницький наступ на Україну, на її столицю – Київ. Нежданна і несподівана вістка про наближення большевицьких орд тривожно відбилася об мури будинку Центральної Ради й громом облетіла всю Україну. Україна, її неукріплена, нерозбудована державність опинилася у найбільшій небезпеці. А сили, яка гідно протиставилася б силі наїзника, в Україні не було. Київ, серце молодой української держави, стояв перед червоними полчищами Муравйова отвором.

У такому безвихідному становищі, коли вже здається, що все і ціл-ковито пропало, дуже часто народ дає про себе свідоцтво, народ доводить, що доріс до самостійного, незалежного життя, чи розуміє свої завдання, хоч перед хвилиною він міг блудити в темряві й грубо помилятися. У такі вирішальні хвилини приходить до голосу ніколи не вмируща душа – геній народу, заговорить дух славних, великих предків, відізветься голос крові і дасть наказ національне сумління.

Щоб обороняти честь нації, щоб показати перед світом, що Україна завжди і всюди була, є і буде проти московського імперіалізму - все одно, білого чи червоного – з Києва вирушає гурт молодих юнаків. Національна гордість, безмежна любов до своєї батьківщини, сором перед великими тінями славного минулого наказують їм загородити шлях наїзникові за всяку ціну.

Триста гарячих юнаків, найкращий квіт України, доїждять до станції Крути і там займають становища, бо ворог уже близько. Було це 28 січня 1918 р. А 29 січня ранком дикі матроси Муравйова, перші носії червоно-московського імперіалізму, пішли в наступ, густими лавами налягаючи на невеликий недосвідчений загін української молоді, що окопався обабіч залізничного насипу. Юні оборонці Києва, борці за честь своєї нації, за несплямлену славу своїх предків билися до останнього набою. А коли куль не стало, пішли в рукопашний бій. Боролися не на життя, а на смерть. В їхніх жилах грала гаряча кров славних предків, які колись під командою гетьмана Виговського під Конотопом вщент розбили були царські полки. Та проти десятикратної переваги не встоїться з порожнім крісом ніякий запал, ні героїство. Розлога рівнина біля станції Крути встелилася буйними головами молодечих героїв. Кільканадцять важко поранених, що не мали чим покінчити з собою, попали живими до рук озвірілих матросів Муравйова. Під станційним будинком їх поставили, щоб розстріляти. Один із юнаків, добуваючи з себе рештки

завмираючих сил, заспіває гімн своєї нації, їй прощається герой з улюбленою понад усе батьківщиною і від імени цілого народу кидає ворогам виклик на смертний бій. Душа юнака чула, що його смерть буде помщена.

Здобуття основних життєвих наук і правд завжди коштує дуже дорого. Діло Крутянців стало наукою для всіх майбутніх поколінь нашого народу. Молодечий героїзм тих, що полягли на крутянських полях, став кривавим величним образом перестороги перед очима всіх сучасних і майбутніх, усіх тих, що беруться вирішувати долю свого народу, своєї держави. Для сучасних став він пекучим, дошкульним викидом совісти і вони зразу взялися творити українське військо, яке в наступних 1919–23 рр. доказало світові, чого хоче український народ, і укріпило в народі віру в неминучу перемогу своєї правди. Для других, які прийшли на зміну у важкі роки, почвірної займанщини, чин Крутянців став основною правдою, частиною великої науки боротьби. Він навчав: однією з перших заporук успішності всякої визвольної боротьби кожного народу є військова організація, збройні сили, бокове готова армія.

І тому, коли сусіди–займанці знову пошматували живе тіло України штучними кордонами, ми врочисто святкували згадку Крутянських героїв, щоб пригадати собі їх науку, щоб мати вічно її живу перед очима. Ні на мент не забували про неї і ті, що в рядах підпільних організацій продовжували, в нових уже обставинах, діло, освячене кров'ю Крутянських героїв. Українська Військова Організація, а потім Організація Українських Націоналістів протягом 20-ти років своєї підготовчої праці прикладали велику вагу до справи збройних сил, як одного з дуже і важливих чинників при здобуванні і закріпленні волі і держави.

А коли прийшов 1939, а згодом 1941 рік і з ними нова велика нагода стати до отвертої боротьби з ілперіялістами-загарбниками, ОУН зразу поставила на денноглу порядку питання українських збройних сил. Увесь український народ, навчений досвідом Крут, чуючи на собі відповідальність за дорожню молодечу кров, пролиту під Крутами, поставився до закликів свого революційного проводу з повним довір'ям і безприкладною готовістю. Так у 1942 р. почала організуватися Українська Повстанська Армія, яка виросла в могутню силу, що на коленому кроці глстилася на большевицьких наїзниках за кров, проляту під Крутами. Безцінна, безприкладна жертва, принесена молодечими серцями для батьківщини, вросла в наші душі, перетворилася у голосне національне сумління. Воно в кожній хвилині настирливо, нашіптує нам пересторогу, здобуту гірким досвідом наших недавніх визвольних змагань.

Одним, що керують визвольною боротьбою народу, воно наказує невтомно працювати над тим, щоб народ захвжди, на кожному етапі своєї визвольної

боротьби міг, як один чоловік, стати в лави збройних сил. Іншим, широким масам народу, воно з непереможною силою нашіптує нетерпеливо ждати остаточної розправи з ворогом. Що цей голос з-під Крути лунає з непослабленою силою і до сьогодні по всій Україні та що українська нація належно його розуміє, це безспірно доказали бойові загони УПА. Щоб він не замовк у майбутньому – це залежить від нас, молодих. Ми, які незабаром переберемо до своїх рук святе і величне діло визвольної боротьби, вже від сьогодні, як у молитві, споминами будемо крутянський чин і при кожній нагоді пригадуватимемо собі, що не сміємо посоромити, зневажити могил Крутянських героїв.

Вони, з Аскольдової могили, з-над Дніпра, яку ворог-хам зганьбив своїм плюгавим чоботом, кличуть до вас, молодих по всій Україні: *"Будьте готові! Щоб січень 1918 року не повторився вдруге. Щоб ми не мусіли вставати з наших-могил і вдруге йти захищати волю і славу України від північних орд. Будьте готові! У кожну хвилину свого життя почувайтеся воїнами великої визвольної армії українського народу і готовими в кожний час йти в бій за волю України"*.

Сьогодні стоїмо на порозі остаточного визволення України, Події в Україні, в большевицькій тюрмі народів і в світі розвиваються на згубу большевицько-імперіялістичної кліки поневолювачів. Поневолені народи пригтовляються, організуються і згуртовуються на остаточний з маг із загарбником. Незалежно від усіх темних, неприхильних нам сил, мряки імперіялістичної брехні та насильства, що віками повивали Україну, починають розвиватися. Україна – справжня, не німецька і большевицька – виходить на денне світло. Від нас самих залежить, чи це повністю станеться. Тому сьогодні мусимо помножити і напружити свою волю, насталити своє хотіння, насторожити своє національне сумління і пригтовитися гідно прийняти велику хвилину, в яку зможемо цілим народом схопити за зброю і раз на все прогнати наїзника-ката з нашої землі.

Крути вічно блищатимуть на сторінках нашої боротьби з північним московським наїзником, як величний чин українського духа. Але Крути не сміють повторитися і не повторяться ніколи. На таким важливий для української держави відтинок фронту, яким були в 1918 році Крути, стануть, коли прийде момент, мільйонові армії українського народу, належно підготовані і вишколені.

*(З крайового підпільного видання "На зміну", ч. 1,
Осередка Пропанди ОУН).*

—ооо—

Ростем! Живем!..

Ростем! Живем! У гнів усьому світу
Встаєм, як сфінкс, оновлений в огні,
Мечем в юрбу нікчемну і неситу.
Мов лева сталь:

"Не вмерти, ні!"

Прапорів трепет у міцній долоні
І гомін крові в жилах молодих.
Чи чув? - Іржать осідлані коні
До куряви невідомих доріг.
Не заригає на воротах мати –
Столочить жаль блискуча сталь копит.
Таких, як він, там тисячі крилатих!
А в кожного спартанський матчин щит.
Кому любов - ненависті й облуді?
(Злетів з очей туманний темний сон!)
Перечитали у залізім труді
Мечем по небу писаний закон.
Зваліть давні, гнилі дороговкази,
Нам дзвонить в путь подібний крові дзвін,
Нехай спливе у наше серце й м'язи
Благословення матірне й проклін!

—o0o—

Людмила Мойсеєва

"Молися, Сину, за Україну Цого Замучили Колись"

"На допомогу Юнацькій Школі вислано з Києва останні бойові резерви – одну найліпшу сотню Київського Студентського Куреня. Ранком 28-го січня 1918 року сотня Київського Студентського Куреня в силі 130 вояків під командою сотника Омельченка прибула на станцію Крути..." (Галина Журба)

В складі тієї сотні був і мій батько, тоді ще студент університету Св. Володимира в Києві, Іван Шарий. Він був один із семи крутянців, що чудом врятувалися з тієї кривавої битви, врятувалися поранені, розбиті, але з однією думкою, одним бажанням, одною постановою - продовжувати боротьбу, перемогти або згинути.

Які ж вони були, ті крутянці? Це були ті юнаки, що до них звертався поет Михайло Старицький:

На вас, завзяті юнаки,
Борці за щастя України,
Кладу найкращі думки,
Мої сподіванки єдині:
В вас молода ще грає кров,
У вас в думках немає бруду,
Палає в серці ще любов
До обездоленого люду...

Любов до своєї країни, до її окраденого люду навчила їх взяти зброю до рук, пам'ятали бо вони найбільший заповіт пророка: *"Свою Україну любіть, любіть її во время люте..."*

Ті, що не полягли під Крутами, боролися далі, бо боротьба із зненавидженими ворогами не була скінчена. Етапами цієї боротьби для мого батька були: армія Головного Отамана Симона Петлюри, відступ за кордон, поворот в Україну для підпільної діяльності, керівництво повстанським загonom в Холодному Яру, як отаман Іван Чорний, кипуча діяльність в Спілці Визволення України – організація спротиву колективізації, арешт 10-го жовтня 1929 року і розстріл 25-го лютого

1930 року, як "ворога народу, буржуазного націоналіста"...

Відтоді найкращим словом для всіх нас стало слово націоналіст, націоналізм, хоч і не знали ми малі докладного змісту його, а колисковою піснею: "Як виростеш, сину, і як будеш жить - не забудь за батька кров'ю заплатити!" Чи ж пам'ять про них живе в Україні?

На Аскольдовій могилі поховали їх –
Тридцять мучнів українців, славних, молодих...
На Аскольдовій могилі український цвіт –
По кривавій по дорозі нам іти у світ.
На кого посміла знятись зрадницька рука?
Завітне сонце - грає вітер і Дніпро ріка...
На кого завзявся ворог? Боже, покарай!
Понад все вони любили свій коханий край.
Вмерли в Нввім Заповіті з славою святих.
На Аскольдовій могилі поховали їх...

(Павло Тичина)

Спогад про Крути ожив був у Києві в 1936 році, коли-то руйновано Аскольдову могилу. Величне і стародавнє кладовище на схилах Дніпра з церквою і легендарною могилою засновників Києва Асколь-да і Дири було зрівняно з землею.

Місце святої могили Крутянців буйно поросло трояндами. Вони ростуть і квітнуть там трьома порами року: весною, літом і восени, а кияни пошепки оповідають один одному, що то з крові героїв-крутянців виростає такий пишний квіт – гаряче червоний, як і та кров юнацька, що пролита була до останньої краплини за неї, за осяйну нашу Україну.

Над могилами вашими тиша і спокій,
Та по рідному краю - зловіщі вогні.
І піти по слідах ваших скошених кроків
Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг.

Ні, про них ми не забули...

Кожен раз, коли моляться навкола символічної могили "за тих, що впали за Україну" тисячі української молоді, коли юні лица сяють рішучою думкою, а очі нескореним завзяттям відомстити ворогові за смерть найкращих з нашого народу, я переживаю гарячий смуток і гостру радість - моляться б і за нього, мого незабутнього батька:

Вірю, мій Отче, в спокою державному
Мудро Ти судиш і мудро розмірюєш:
У життєвому потоці безправному
Кожного нагло питаєш: "Чи віруєш?"
Вірую, Господи, вірую, вірую
Тілом усім, перейнятим уявою:
Кожен увійде, хто ляже офірою,
В царство пресвітле, золотоголаве.
Господи, Господи!

—o0o—

Навпростець і Манівцями

У 199 числі большевицького часопису "Вісті", який друкувався у Харкові, появилася був 1926 року опис невідомого "подорожнього", що ним він віддавав пошану українським борцям, під Крутями, проти яких той "подорожній", очевидно, комуніст і ворог України, боровся. Передруковуємо цей спогад з маленькими скороченнями й виправленням деяких суто неукраїнських слів.

—o0o—

Потяг безпосереднього сполучення Москва – Одеса. В чистенькому вагоні блимає електрика. За вікном мерехтить українська зоряна ніч.

Залізнична варта - рослі хлопці з крісами -- зупиняється в дверях купе:

– Громадяни, в кого є зброя, зареєструйте!

В нашому купе один військовий. Каже:

– Я маю зброю: револьвер у корзині, а посвідчення ось,

Показує посвідчення. Старший вартовий вписав у нотатку потрібні йому відомості, віддав посвідчення. Вартові, грюкнувши прикладами рушниць, пройшли далі.

– Що це значить? – спитала пасажирка з Ленінграду. – Ніде не питали за зброєю...

– А це значить, – одповів військовий посміхаючись, – що ми в'їхали на територію України.

– Хіба тут неспокійно?

– Це "на всякий випадок"... Здається, не так давно тут був напад на поїзд.

– То що ж допоможе, як нападуть на поїзд, ваш револьвер у валізі? Знаєте, я вже боюсь...

Ранком сонце мружилось з туману якоїсь річки. Поїзд тарахкотів, поспішаючи на південь. Військовий, бравий козарлюга, споглядав на сонну сусідку й лагодил чайник. Поїзд змінив ритм свого бігу, свиснув і почав зупинитися...

– Яка це станція? – спитала пасажирка, томно розплющуючі очі.

– Крути. славне місце...

– А чим воно славне?

– Принесу от чаю, розкажу...

Поїзд шипнув і легенько став. Військовий вийшов, пасажирка глянула в мій бік, розчаровано сказала:

– Ми всю ніч ждали бандитського нападу. Шкода, не було нападу.

– Я так міцно спав, що нічого не чув...

Незабаром повернувся військовий з чайником окропу, заварив чай і почав лаштуватись до снідання... Потяг уже загупотів далі, покинувши Крути...

В далеких ланах розкинулось широке село під горою. Білі хатки навколо церкви, з високою дзвіницею, в далечині лісові горбки. В полі коло колії пасеться товар, пастухи сидять під копами, Біленька хусточка на голові дівчини, видно, тріпотить під вітром...

– Це руське село чи хахлацьке? – спитала дама, натискаючи на слово "хахлацьке".

– Військовий поглянув у мій бік, посміхнувся і сказав:

– Ми ж їдемо по Україні, значить і село українське... Бачите ж білі хатки. Це типове українське.

– А хіба хахли не руські?

– Коли хахли руські, то чого ж ви питаєте: чи руське чиі хахлацьке?

– У нас усе однаково: Урал, Донбас, Україна, Мурманський край – скрізь Росія...

– Ви певно хочете сказати ССРСР. Бо кордон Росії, РСФСР, ми давно проїхали. Бачу, у вас ще сидить старий душок... Зате у нас багато нового. Вистачить і для вас... Прошу до чаю...

– Мерсі ...

– А Україну я таки добре знаю. Почать вам з того, що на початку революції наш відділ, тисяч у десять, з обозом, гарматами та кулеметами продерся через усю Україну на північ... Мені особисто довелося потрапити до оперативного штабу в Брянськ. Коли пригадуєте, тоді була така ситуація: німці наступали, маючи в

головних та розвідних відділах українські частини так званої УНР, це значить Української Народньої Республіки, що підписала мир з німцями: разом з нами в Бересті Литовському. Ми, большевики, одходили з боєм, при чому в наших авангардах та охоронних засідках були знову ж українці – червоне козацтво... І от одержуємо в Брянську вістки, що коло Крут, ото якраз коло того гарного села під горою, окопується батальйон жовтоблакитників, студентів, що прибув з Києва... Розвідка донесла, що студенти в уніформі українських січових стрільців, озброєні австрійськими рушницями, мають кулемети і ні одної гармати. Видко вирядили їх на сміх. Настрій батальйону завзятий...

– Це навіть поетично...

– Ну, нам було не до поезії... Тепер, коли революція уляглась, можна спокійно та об'єктивно згадувати події, навіть поезію вбачати, а тоді – кажу – було не до поезії... Тим більше, що від Крут до Брянська ми мали один-два броневики, а вся наша армія – діло старе, історія – була з бука та з сосни, коли не рахувати добрий кулак з кронштадтських моряків...

Знову одержуємо вістку, що батальйон, окопавшись під Крутами, лаштується на якусь операцію. Мітинг, скликаний на Брянському залізничному двірці, зібрав тільки моряків; солдати, що їхали, демобілізовані, в Україну, відмовились навіть від мітингу... Зате настрої моряків був піднесений. Балакати на мітингу довго не довелося. Через якийсь час наші броневики "освітили дорогу" на Крути, а по півночі ешелон моряків, маючи на тендері три гармати, поринув у сніжній темряві...

Ще й не засіріло над крутійськими сніжно-чорними полями, як ми були поблизу ворожого табору. Нас тут чекали... Кулеметний вогонь збив перші наші лави, зате піддав скаженого завзяття ударній групі.

Ударили з гармат... Почувся хрипкий вигук матросів:

– Смерть буржуям! Хай живе революція!

– Слава! Слава! Смерть московським катам!.. Це значить: ура! Смерть московським палачамі – так, кричав студентський батальйон, приймаючи атаку.

В окопах почався багнетний бій під вибухи трьох гармат і метушливу тріскітню кулеметів та розпачливі поодинокі вистріли з рушниць... Коли нігтем проводити по гребінцю, гребінець безперебійно-марудно дирчить. От так безупинно-марудно дирчала смерть, в окопах...

Сонце привітало нашу перемогу. Сотні трупів укрили редуту... Багато й наших

полягло... Ворог бився завзято.

– О, це вже страшно... Але, пробачте, ви так епічно про це згадуєте...

– Ми поважаємо хороброго ворога... Ще скляночку чаю?...

—o0o—

Наш Щорічний Обов'язок

Звернення ЦЕСУС-а до українського студентства

Дорогі Друзі! Студентки і Студенти!

35 років тому на передпіллі рідної столиці відродженої Української Держави першими склали своє життя на жертвеннику Вітчизни в обороні її волі і правди українські студенти. Триста юнаків, студентів Київського університету та учнів старших клас середніх шкіл щедро зросили своєю кров'ю поля Крут.

Бій під Крутами – Чин української молоді започатковує новітній період української збройної боротьби, бо від цього часу ідея українського визволення – Незалежна Соборна Українська Держава – найяскравіше – бо ціною крові найкращих синів, вписується на прапори національно–визвольного руху. Цю ідею прийняло за свою все українство і її безперервно реалізує. Зокрема українська молодь, що виросла на легенді Крутянського Чину, кожночасно маніфестує, що є вона безпосереднім спадкоємцем і продовжувачем справи українських тернопільців.

Вклад української молоді і її передового загону – студентства в справу визволення від часу Національної Революції 1918–21 рр., по-через підсовєтське і протипольське підпілля та боротьбу проти інших окупацій, аж до сучасної боротьби славетної УПА, – справді поважний і гідний нації, яка бореться за властиве для неї місце поміж народами світу.

Всенародний культ Героїв Крут – це також почин і діло студентської молоді. В Крутянському Чині наші попередники бачили не трагедію триста юнацьких існувань, тільки акт віднови цілої нації, і тому Крути не стали святом поминків, але кожночасним джерелом над-хнення свіжих лав нації в поході до Волі. В такому сенсі сприймає Крути і сучасне студентство на еміграції, зокрема ж так їх розуміли делегати 14-го з'їзду Центрального Союзу Українського Студентства перед п'яти роками *[себто 1948 року – прим. Наша]*, святково відновлюючи традицію відзначування Крут, як загальностудентського свята.

Звертаючися в 35 річницю Крутянського Чину до всього студентства, Президія Центрального Союзу Українського Студентства пригадує всім студенткам і студентам поза межами Батьківщини, що Заповіт поляглих триста Героїв ще не здійснений і він нас усіх зобов'язує. Закликаємо вас, дорогі Друзі, до неупинної боротьби і наполегливої праці для України на тому відтинку, де Вас доля поставила

і де кожен з Вас може бути найкориснішим. Закликаємо Вас до служіння Батьківщині словом, письмом чи іншою працею серед своїх і чужих, скрізь і завжди, а в хвилину великої потреби не завагатися піти слідами незабутніх крутянців, ставлячись із зброєю в руках до диспозиції України. Пам'ятаймо, що поки Україна в поневоленні, поки ідея української державностей не стала дійсністю доти жоден українець не може стояти осторонь великого змагу. Пригадуючи українському студентству обов'язок щорічного, відзначування річниці бою під Крутами, ми ще раз стверджуємо, що найкращими святкуваннями є постійно живий і творчий патріотизм.

Париж, 29 січня 1953 р.

Президія ЦЕСУС-а

—o0o—

Проф. Володимир РАДЗИКЕВИЧ

У Славу Лицарям

(Сценічний образець на свято Крут)

Дієві постаті:

- Жінка в чорному
- Зелений Шум
- Лицар у ясному шоломі
- Жіночі постаті в багряних одягах.

Сцена:

Лісова поляна. Ясна ніч. На сцену входить жінка в чорному одінні. Голова її вповита чорним серпанком. У рухах її велика втома. Розглядається неначе за кимсь шукаючи. Здалека доходить тиха, ніжна мелодія пісні "Ой, Морозе, Морозенку..." (скрипка, або бандура).

Жінка *(пристаючи і наслухуючи)*

Чи це так листя шумить у гаї?...

Чи так бандура жалібно грає?..

(Знесилена сідає на пеньок)

Як я втомилась! В очах темніє,

Дивні знаходять примари, мрії!

(Входить стрункий юнак у зеленому)

Жінка

Ах, як стривожив ти мене дуже!

Хто ти є? Хто ти, юний мій друже?

Зелений Шум

Шум я зелений, що ходить у борі,
Коли ніч погідна, коли світять зорі!
З верхів я зелених ка землю ось злинув,
Бо бачу блукаєш, шукаєш за сином,

Жінка *(З сумовитою мрійливістю)*

Пішов він піднести червону калину,
У бою жакливім він тут і загинув,
І день мені темний, і ввесь світ немилий,
Я ходжу, блукаю, шукаю могили,

Зелений Шум

Не тільки одна ти Українська Мати
По лісі блукаєш, щоб сина шукати.
Не ти українка на світі єдина,
Що втратила в боях коханого сина.
Лишилось їх стільки у болю і тузі,
Що дубів у лісі, що квітів у лузі.
Їх сльози криваві сторіками сплили,
Їх туга квітчає героїв могили.

Жінка *(глядить із увагою на нього)*

Ти може, щось бачив, ти знаєш щось може?
Погили героїв ти може сторожиш?

Зелений Шум

Бачу так, як нині: преворожа сила,
Як хмара зловісна, все поле покрила.
Як повинь нестримна ворожі йшли лави,
Танок щоб завести пекельний, кривавий.

(Розпочинається "Кривавий танок" жіночих постатей при червоній заграві й мелодії "Видиш, брате мій...")

Зелений Шум *(У час танку говорить даліше)*

Заграли гармати, грали скоростріли,
Як дощ зливний стріли вогненні летіли.
На смерть, повну слави в нерівному бою
Ішли лицарі наші, Крутянські герої,
Щоб стримати в ході плем'я превороже

Жінка

Боже! Боже! Боже!

Зелений Шум

Три сотки завзятців, забувши тривогу,
Московській навалі увійшли в дорогу.
Борня йшла завзята, нещадна, кривава,
І смерть йшла героїв і вічна їх слава.
Безсмертна їх слава і пам'ять народу
Все йтиме за ними від роду до роду.

Жінка

Для нас тут настали дні горя, дні лиха.

Зелений Шум

Але для всіх вас велика потіха:
Сини ваші гордо йшли на гру криваву,
Принесли вам смуток, але також славу.
Святу їх ідею, геройство їх чину
Несу я з собою на всю Україну
Прощай!

(Зелений Шум відходить. На поляні ясніє)

Жінка *(протираючи очі)*

Чи це мені снилось? Чи сон це, чи ява?
Хтось був тут! Хтось кликав: "Честь героям, слава!"
...Але вже ясніє на сході край неба,
У далеку дорогу мені іти треба...

(Хоче виходити. Входить Лицар у ясному шоломі і затримує її)

Жінка *(Подаючись у зад)*

Такий хтось іздавна, здається знайомий...
хто ти такий, друже, в ясному шоломі?

Лицар

Я лицар із давнього, славного роду,
Що славу прадідну ширив на весь світ,
Був свідком неодного бою й походу,
Бо блуджу по світі багато я літ.
Я бачив, як Олег у брам Царгороду
Із золота литий свій щит прибивав,
Я був над Дунаєм в час гордий походу,
Як славою вкрився наш князь Святослав.
Ходив я з Буй Туром у степи далекі,
Спинав я навалу прелютих татар,
Беріг Україну та цілу Європу
Від наїзду Сходу, від диких варвар.
Валив з Сагайдачним турецькі твердині,
З тяжкої неволі звільняв я братів,
З безсмертним Богданом по всій Україні
Свавільних, нахабних карав ворогів...

Жінка

Я ось вже згадала. Лі знаю вже знаю:
Ти цей України відвічний є дух,
Що дав гарт і силу народові в краю
Спинити удари усіх заверюх.
Ти кликав наш нарід до бою з Москвою,
Де правлять насильство, в'язниці і кнут,
Сплелись нерозривно та з честю з тобою
Конотоп, Полтава і лицарство Крут,

Лицар

Так. Кликав я нарід до чину, до боїв
На гордий, завзятий і сміливий змаг.
До бою повів і Крутянських героїв,
Бо маяв, яснів там України стяг.
Хоч впали вони всі у бою у полі
В нерівних змаганнях віковичних Крут,
Вказали усім нам ясний шлях до воді,
Як треба боротись, звільнитися з пут,
Прийде ще, надійде хвилина єдина,
Хвилина відплати: і радости час!

(голоси за сценою:)

Лицарю, до нас! Лицарю до нас!

Лицар

Ти чуєш, як кличе мене Україна?
Бо тужить за мною весь рідний мій край,
Я йду між народ наш. Він кличе. - Прощай!
Тобі честь і хвала, Українська Мати
За твої страждання, за сльози, за біль,
Бо вміла ти серцям своїх синів дати
Любов до голубих лісів наших, піль.

*(Лицар відходить, жінка глядить за ним. По хвилині підносить голову, наслухує,
Мотив: "Ой, Морозе, Морозенку...")*

Жінка

Чи це так листя шумить у гаю?
Чи так бандура жалібно грає?

Кінець.

Незабутні Крути

(Монтаж)

1. Нашим завданням переповісти - по змозі вірно - перебіг бою української молоді під Крутами. Не багато залишилося описів і споминів цього бою і то ні від кого із Студентського Куріня, а якщо є деякі, то від козаків сусідньої із ними в бою частини, від Української Військової Школи. Із Студентського Куріня ніхто Б живих не остав. Усі триста впали на полі слази.
2. Крути не рятували самостійности нашої землі, ані не оборонили столиці - Києва, але Крути врятували честь України - в заранні її збройних зілагань і стали негасимою ватрою національного вогню, стали силою українського духа для всіх прийдешніх поколінь, зокрема стали жагучим полум'ям у серцях української молоді, що горітиме повік на жартівнику любови Батьківщини.
3. Тепер уже кожному українцеві ясно, що без власної збройної сили не тільки не здобути нам, але і не втримати власної держави. Підступна Москва, розбазарюючи революційними кличами 1917 і 1918 рр., сама готувала нову війну проти щойно визволених з-під царської кормиги народів, збирала військо,- коли в цей час з нашого боку була думка, що для оборони вистарчить тільки народня міліція.
4. 22 січня 1918 року проголосив Український Уряд самостійність України. Це був Четвертий Універсал. Від цього дня ми вольні, ми незалежні від Москви, від цього дня ми мали жити у своїй хаті, де "своя правда і воля". Але жаль стискає серце...
5. Бо ворог вже увірвався в межі України, червона большевицька армія під прдводом Муравйова вже на підступах до Києва.
6. В Києві тимчасом і чужинці (що їх ще нам оставила в спадщині царська Росія) і свої таки "татарські люди", "раби і підніжки Москви" за підшептом тої ж Москви кнували погане діло.
7. Це прикро, але наша столиця не мала тоді майже ніякої збройної сили. З

- кількох українських полках безкарно гуляли большевицькі агітатори – підбрехувачі, розкладаючи рештки нашого вояцтва – намовляючи його не йти протії комуни.
8. Здоровою і боєздатною залишилась Перша Українська Військова Школа, яка вийшла на фронт, - під Бахмач. А там, получившись з дрібним числом частиною – "командою Бронепотягів" – розбила велике скупчення червоних москвинів - біля Гомеля. Однак в цьому бою ми втратили людей чимало, тех один броненотяг, що в нього попала ворожа граната і перебила всю залогоу. Тому українські частини військової школи і другий броневик - мусіли відступати - ще ближче до Києва, на залізничий перестачок - Крути.
 9. І Золотоверхий знову беззахистний. А в самому городі - полки поклали рушниці на землю, знівечені большевицькою пропагндою заявили свою непричасність. А міське шумовиння злорадісно жде, вижидає ворога і, навіть піднімає бунт.
 10. Ох сором! Сором! Українська Земля! Твої власні діти тебе розпинають!
 11. Та ні! Не всі! На захист столиці під Крути вийшов на поспіх курінь добровольців із студентів високих шкіл та учнів гімназій – вищих клас.
 12. Ішли вулицями Києва – завітчані усміхом, радісні - гейби на величне свято; байдужі на злобні, ненависні, похмурі погляди бунтом запламованих "татарських людей", "рабів і підніжків Москви".
 13. Ніхто з них не відчував страху, всі горіли одним великим бажанням – не допустити ворога, не дати йому на поталу серця України Києва.
 14. І двадцять дев'ятий січневий ранок зустрів проблесками сонця розташованих під Крутаїли оборонців України. На правому крилі-юнаки Першої Української Військової Школк, що вже брали участь в бою під Бахмачем. На лівому - юнаки Студентського Куреня.
 15. Кілька пострілів з гармат одинокого нашого і двох московських бронепотягіз - це тільки пригадка, що ворог зближається, це тільки заповідь бою.
 16. І ось, на засніженому полі з'явилася одна по одній – аж три ворожих лави.
 17. Юнаки залягли в шанцях мовчки. Підпускали ворога ближче, щадили набої. Аж нараз! - гримнули і затарахкотіли наші скоростріли та рушниці. Паде підкошений кулями ворог, дехто прилягне низько, низенько до землі, старається уникнути смертоносної кулі.

18. А наші скоростріли і рушниці зливою олива поливають ворожу навалу.
19. На якийсь час наступ припиняється. Але знаючи свою чисельну перевагу - москвини починають обходити оборонців з боків. Ось ворожі кулі летять зпоздовш українських рядів. Ось чути постріли рушниць навіть із задуги.
20. І в цю страшну, критичну хвилину - забракло вже набоїв, оаомовкли і наші скоростріли, бо від надмірного нагрівання перестали діяти. А ворог чимраз вужчим перстеном оточував з обох боків Крутянців.
21. Крізь несамопитий гуркіт, вибухів гранат, зойки ранених – заступник команданта фронту - викладай Військової Нжоли сотник Богаєзський подає з правого крила наказ "відступати".
22. Праве крило, себто Військова Школа, відбиваючи – на ході наступ ворога – залишає шанці - добиваючись до станції, до своїх вагонів.
23. А стрілянина триває, Відстрілюючись із рідка - Військова Школа очікує при вагонах на ліве крило.
24. Нараз страшна вістка - їх оточено! На лівому крилі бився Студентський курінь...
25. Ще далі було чути стрілянину, вигуки московської лайки і лунали з лівого крила оклики "Хай живе Україна"! А згодом постріли рідшали... Ще тільки, вчувалися далекі щораз слабші зойки "Мамо! Мамо!", "За Україну! і... запанувала тиша...

(коротка перерва)

26. Триста Юнаків-студентів, цвіт української молоді, встелив своїми трупами холодне, зимове поле, – затримавши хоч і на час, на короткий час большевицьку навалу, на підступах до Києва.
27. Якже це сталося? І чому так трагічно згинули ці юнаки, ці вірні сини свого народу? Ніхто цього сказати не може, бо ніхто з них не вийшов живим з оточення.
28. Але я скажу! Згинули, бо треба було жертви крози, щоби будити незрячих хахлів та малоросів, щоби пригнути до землі "сміття і підніжків Москви!" Крути - це свято жертви! Дух тих жертв, що з могил воскресає, національне відроджує тих ніби живих трупів в Нації.
29. Ворог це знає і тому - почавши від могили Богдана в Суботові, аж по наш

день риє їх, розкопує, із землею рівняє, кості степами розвіває. Крутянських могил також немає...

30. Одначе, чи в силі ворог перерити всі могили України? Чи в силі ворог вбити духа українського народу, по такій жертві, що нею сталії Крути?

31. Крути – це світанок нової української доби і нових людей! Слухай українська молоде: "Крути світанок нових людей"!

32. Після Крут прийшов Базар, нові могили, прийшов насланий москвичами страшний голод і знову могили, катівня в большевицько–московських тюрмах, заслання, переслідування української церкви, смерть Генерала Романа Шухевича і стільки ще жертв незлічимих...

33. Бо жертва крові - це життя вічне.

Благословенні до віку,
Хто себе кров'ю вписав
В книгу безсмертя велику.

34. К р у т и – це світанок нових людей, нової доби! Незабутні Крути!

—o0o—

***Заввага:** Цей реферат-монтаж говорить двох, напр. числа непаристі юнак, паристі юначка, або навпаки. Виконавців підбирати в той спосіб, хто краще і чуттєво перекаже зміст.*

—o0o—

Парко БОЄСЛАВ

КРУТИ

Їх – юних сміливців лиш жменька була –
Із серцем зі сталі і духом з граніту.
О, велич летіла у вічність з їх лав
І Чин їх навіки став юности мітом.

Мчав зойк слабодухів за ними у піть:
– Куди вам? Ви ж діти!.. Загинете дармо...
– О, ні! Б о ще завтра за нами підуть
Мільйони! Па славу ми змінимо ярма!

Чи стримати тих, в кого серце з вогня
І душу завзяту до бою напняв,
Хто любить Отчизну глибоко, пречисто?

О, прийде, Вкраїно, Твій радісний день –
Поглянь же; Мільйони до бою веде
Крізь бурі сердиті, жорстокі –
ЇХ ТРИСТА!

—o0o—

Олекса Стефанович

КРУТИ

В мороці неладу, в п'їтми підлот –
Ваші пісні молодечі,
Льот ваш орлиний, нестримливий льот,
Льот крізь вітри і хуртечі!

Що там, що вперше з рушницею ти,
Що там, що тому п'ятнадцять,
Так хороше вам на ворога йти,
Співом гучним захлинаться...

Хай вам вітри набігають на шлях,
Просять вернутись, голосять, –
"Щоб наша доля... – лунає в полях, –
Щоб краще в світі жилося!..."

Хай ще зловісніше хмариться рань,
Голови юні тим вище...
Як на параді, йдете ви на брань,
В простори гроз, як на грище.

...Стрінулись. Казять ворожую злість
Ваші розгукані стріли.
Псами на вас позривалися б з місць,
Тріскотні вкрай скоростріли.

Лавами – ворог. Ось кинувся він,
Котить на ваші окопи...
О, вже не лежачи і не з колін
Лити крицеві окропи, –

Виросли враз ви, немов на наказ...
Тільки чому це, орлята,
Тільки чому ця тривога у вас?
Чом зааніміла гармата?

Чом це подруга-рушниця німа,
Голосу бракло у зброї?
"Дайте набоїв!" – Набоїв нема.
З полі далеко набої.

Сталі нестало. Зостався кришталь.
Як з кришталем проти сталі?
Люто співає ворожая сталь,
Б'є розбиває кришталі.

Сніже, таж в нього нема голови,
Нащо йому підголов'я?
...Як захлиналися співами ви,
Так захлинулися кров'ю.

О, ви уміли за Неї лягти,
Мужньо лягти і дитячо,
Вміли холодную млу пропекти

Жаром багряних сорочок!

Ваша загуба за Весну ясну,
Ваші зарубані весни –
Громом в німоті байдужжя і сну,
Криком кривавим воскресли.

Сходять нам ваші негасні сонця,
Дзвонять серця ваші вічні,
Ваші квітневі, травневі серця,
Квітні, посічені в січні.

У клекотінні святі корогви,
Клекоту повні прапори.
Ми під кипінням їх радо, як ви,
В буряні рушим простори.

Радо на сурмний задуднимо зов
Ми по шляху грозовому,
Тому крутому, що з Крутів пішов,
Непереможному тому.

І коли кинем на ворога час
Незагладимої скрути,
Взнає він добре, про віщо для нас
Крикнули кровію Крути.

—o0o—

Богдан Ігор Антонич

КРУТИ

Спом'янімо в пісні Крутів
Найсвятіше з наших бойовищі
Крути, Крути! Смолоскип в майбутнє.
Піднімімо, наші душі ввиш!

Крути, Крути! Це за Батьківщину
Стали муром, шанцем душ і тіл.
Крути, Крути! Мужньо, во єдино
Прямувати в найсвятішу ціль.

Крути, Крути! Час розплати близько,
Вже червоний ворог кари жде.
Крути, Крути! Вічне бойовисько
За майбутній, за світліший день,

Крути, Крути! Мужність і посвята,
Вірність, що міцніша понад смерть.
Крути, Крути! Горда і завзята
Кличе пісня і веде вперед!

—oOo—

Микола Шербак

КРУТИ

I.

Тоді на площу вийшла вся столиця
І залунала, наче клич, сурма.

– Ідуть! Ідуть!

Чи наяву, чи сниться?..
Що їх зове?! Цю крила підійма?!...

Вони ж ішли – ясна синь Софії,
Переливалось золото хрестів,
Палів мороз, але їх гріли мрії
І колихав, неначе хвиля, спів!...

Трисотня йшла... Тризуби, наче зорі,
Іскрилися серед юнацьких лав,
Лотів Богдан на скелі, як на морі,
І рвійно в бій за волю посилав!

Вони ж ішли – їх кроки й досі чути! –
Як сонце в небі, сяяла Мета!
Іх кликали, в снігах чекали Крути!
І Володимир простягав хреста!

II.

Вихрить зима, встеляє землю снігом,
Скрипить над шляхом сивий осокір.

Згасають зорі. Місяць вовчим слідом
Бере в полях, вітрам наперекір!

У ніч таку – її не поза бути! –
Коли здригала й студеніла мла,
Трисотня тихо облягала Крути,
Трисотня в шанцях грізно залягла!..

Над Бахмачем курів кривавий обрій,
Доносивсь гуркіт, віяло дииком,
І в цій хвилині, довгій і недобрій.
Здавалось, вічність маяла крилом...

А коли ранок прошкував полями
І стрівся із сонцею в далині,
Неначе грім, рокочучи в нестямі,
Ударив бій !...

Як у гарячій сні,
Земля стогнала, корчилась від болю,
І сніг чорнів від сажі і від ран...
– Вогонь! вогонь !..

Немов табун по полю
Хрипить орда – лютує Дхінгісхан!...

Та триста куль, як блискавки летіли,
Неначе знов підвівся Святослав
І кидав зларом смертоносні стріли
І печеніга згубою долав!...

– Вогонь! вогонь! - палав порив залізний,
І курінний Омельченко в бою
Метавсь, як тур, віддавши для вітчизни,
Своє життя і молодість свою!...

... Зловісна кіч – її не позабути! –
Пливла над полем, студеніла...
Лягла трисотня у бою за Крути,
За Україну у снігах лягла!...

Ти чуєш? чуєш?... Де ж є Твої лави!?
Де Мати-Січ... Батурин... козаки!...,
Де, Україно, цвіт Твоєї Слави!?
Що Ти жива І що йдуть Твої полки!

Що не Трисотня стріне хижу зграю,
А вся Ти встанеш з ворогом у бій!
...Я плачу, Рідна, плачу, як згадаю
Тих, що лягли із мукою надій!...

III.

І прийде час... В тайзі Ти зраниш крила,
Ти скропиш кров'ю слід на Колимі...
Тоді сувора, в горі зааніміла
Ти знов підеш назустріч злій зимі!

Ти знову станеш на широких полі
І грізно глянеш в синю далечінь,
І знову - Боже! - знов на видноколі

Орду побачиш - Джінгісхана тінь...

Та вдарить грім, І спалить блискавиця

Усіх неситих - і не стане пут!

І Ти злетиш на Волю, як орлиця,

Напоєна снагою Крут!

—o0o—

Іван Ірлявський

СТОЛИЦЯ

Ждали довго блакитного серпня
І степи і столиця Андрія,
Не серпи, – кулемети на стернях,
Революція, Війни.

Ждали довго. І вітер відносив
Сірі хмари, спогіднював простір.
Не в женців, – їх нема на покосах. –
Краплі поту, як брості.

Не в женців. І лани не засіють
Цього року, сіяч бо в поході,
Хай воскресне столиця Андрія,
Дух вояцький й народі!

—o0o—

Марко Боєслав

Хай Путь Спасення Вам Свята

(Уривок з поеми)

Ряди стрілецькі тихо йдуть –
Рої залізні за роями.
Їм смолоскипом світить путь
Зимовий місяць над полями.

Мережить міпи славна ніч,
Поля перлисті в мріях тонуть...
О, стануть з катом віч на віч
Грізні, як месь, грізні колони!

II.

Затихли сосни, вітер стих,
Заграли ватри полумінні.
Враз – Слава! – загуло в світи
Грімким могутнім стогомінням.

Зарокотали, наче грім,
Слова грізного командира:
О, друзі! Славні лицарі,
Сини степів Володимира!

Потвора дика із Кремля
На Україну їддю дише.

У крові батьківська земля,
Кати лютують дикше й дикше!

Нам месть святі мечі дала,
Карати глум, ламати пута!
Сьогодні жменька нас мала,
Та завтра мільон окутих.

Завзяттям, гнівом у вогні,
Прийде на суд грізний, кривавий,.
Ще мент – заговорять дні
Устами помсти, волі й слави!

Не час тепер на сумніви,
Ганебно чуда ждять без чину,
Коли скажений звір з Москви
П'є кров з братів живу, невингіу!

Смерть катові за муки й кров!
З грудей юнацьких залунало,
За Конотоп помстимо знов, -
За лють відплатим месті шалом!

—o0o—

Володимир Янів

КРУТИ

Зоріла Золота Заграва
Здригався світ під звуки сурм!
Широко залунала слава,
Що нам воскресла вже держава,
Що Україна встала з тюрмі

Гоїлися столітні рани,
Бо не царив вже кволий жах:
Лежали в поросі тирані,
Розірвано важкі кайдани
Стеливсь в Майбутнє ясний шлях.

Заграли нам воскресні дзвони
І вже жертвенний, власний труд
Творив права, свої закони,
Царив вже лад, а не пррклони,
Своя влада, не царський кнут!
Нечайно!... Що це? Цо це чути?!
– Це знову наїзд диких орд!
На досвідках прийшлося збагнути
Питання: Бути чи не бути?!
Без війська, – без своїх когорт!

Невже ж побідять супостати?
У відповідь паде приказ:

Хто волю любить, в ряд ставати,
Книжки, змінити на гранати,
З огню творити славний час!

Нема дорожчого від чести,
Страшнішого чужих кайдан:
Настав вже час війни і мести!
Все Україні в дар принести,
– Це воля рідних нап Спартан,

Орди шість тисяч йде у люти,
Пожежу запалив салдат!
Невже ж не бути нам?! чи бути!
Покаже бій, порішать Крути,
Не володітиме в нас кат.

Падуть німі, зіпхань не чути,
Не знане їм терпіння, жах!
Хто переможе? – чи-ж збагнути...
Бо лицарів абсурду трупи
Мостили гордій славі шлях,

Вже знемогади, сил не стало, –
То дальше морем лилась кров;
– Їх так багато, – нас так мало
Розпукою в душі кричало,..
І дальше бій нерівний йшов!

П'янила ниви кров їх чиста!
Звершилося: вже бій стихав.
І впали всі: героїв триста!
Останніх смілих - гнів садиста
В полоні всіх закатавав.

І впали всі і не спішили
Нового наїзду варвар;
Та всі лягли, а не спочили
Добули славу і нам лишили
Безмертний взір: героїства чар!

"Чужинче! Іди і Україні
Скажи, що звершено наказ!
Хай не сумує! На руїні
Збудуємо нові твердині
І в бій підемо другий раз!

Скажи, що шлях покажуть Крути,
Що замість терня ореол!
Що Україні вічно бути,
Про Україну всім почути,
Ео світа це новий престол!"

—oOo—

О. Ольжич

ВІЗІЯ

Вітри од краю до краю,
Од рана до рана дмуть.
Дерева, дахи зривають,
Пісок і тріски несуть.

На подвірях клунки, попони,
— І не в безвісті шлях цей?
Широкогрудих коней
Із стайні ведуть бігцем.

На ганку ще раз мати,
А ти вже допав стремен,
Хлопчак, що мого не взято,
Ховається під брезент,

І рветься? рветься фіртка
Квітника із слідами чобіт.
Обози, обози тільки,
На захід ідуть, па схід.

—o0o—

П. О.

НА ПОЛІ СЛАВИ

Містерія
(уривок)

*Творцям легенди Крут
присвячує автор.*

*– Згасає день, на заході пурпура
А згорблений орач невтомною рукою
пестить леміш, щоб праці політура
В німому відпочинку не сплямилась ржою. –*

Орач: О, труде мій, вирости глибоко в землю,
що потом нашим поєна відвіку,
з'їдає силу й силу віддає.
Зрости, о мати, зерна в перелогам
й покрий живою шатою новою
пахучих надрів наготу свою.
А з крові цьої, що тобі пролита
й на кожній грудці темною снагою
в вечірнім сяйві полум'ям горить,
вирости о земле, силу непоборну,
що стала б на захист і сівби і жнив.
І дай нам піт цей, що на тих загонах
віками пролитий, ріст у височінь;
а за нашу кров, що бризгою п'янкою
скропила лоно твоє благородне,
постав Закон свій - святий незрушимий!

– *Світляна З'ява виростає з землі.* –

З'ява: Я встала з пут, а зорі наді мною
вістили шлях, широкий і далекий....
Зі мною йшли, пов'язані дружбою
Стремління й Труд - полонені змагом
з Судьбою.

– *З землі виростає Труд, згори явиться Стремління.* –

Стремління й Труд:

Ти кличеш нас, о непоборна?

З'ява: Останьтесь тут на полі урожаю,
бо в кожній скибці на цих перелогах
Синів моїх мощі ждуть на воскресання
в день слави матері.

Орач: О, пресвята З'яво,
що в снах увижалась нам скутим на яві,
що сонних тривожила полум'ям заграви,
що мертвих поставила на сторожі правди,
а смерті забрала ти власть над живими —
Ти знову воскресла, о діво, о мати!

З'ява: Мої великодні дзвони не вгавали,
мої хороводи сп'яніли в екстазі,
у моїй лівиці скиптр горів на сонці,

а на моїх скринях тягар від корони.
Та моїй правиці меча бракувало....

Отремління й Труд:

Не меч, а вагу від богині Теміди
для тебе ми в поті чола здобували.
Ти ж бо св'ята! Кому ж до святої?
Прости нас, простіть нас, о мати!

Орач: Забули ми у сонному похміллі
старі закони дідів невмирущих –
нових законів вчили нас лукаві,
що медом слів помазали отруту
правдивих намірів. І ми голубині
в невинності – ми грішними zostались,
перед тобою грішними, о мати!

З'ява: Ще дзвони гомоном ставання,
ще пошумом рв'їдним будилася слава,
як зорі світання могого покрили
холодні примари північної грози.
Тоді на тім полі довічної слави
у чистих руках, незплямлених кров'ю
моїх юнаків блиснув меч відплвти
в моїй обороні.

– З землі виростають тіні юнаків, –
О юні герої!
Вас не змилили усмішки лукаві,

Вас не злякали смертельні загрози,
вас не струїли медок слів брехливих,
бо ваші серця корились правді,
одвічній правді сильних, справедливих.

Хор Юнаків:

За тебе, безсмертна, ішли ми до бою,
За Тебе лягли ми валом, проти валу.
Хоч слід наш росили невисохлі сльози
і душу нам рвали матерей ридання;
лоч вабило нас це миття розпочате,
а ноги в'язав нам страх німої спорти,
а горло стискало нове і хорстоке -
ми першими були в твоїм хороводі
і кров'ю купили кохання твоє.

— *Наближається спів.* —

Ми ідем в боротьбі до перемоги,
Ми озброєні в право і сталь.
З нами дух завойовників піде,
перед нами ж бо воля і даль.

Гей, не спій забути,
Що помстити Крути,
І матері ридання
Це твоє завдання!

Поза нами осталась неволя
І ганебні пониження дні.
Ми не зійдем з по бідного поля
Бо переможцем будем самі.

Гей, не смій забути,
Що помстити Крути
й матері ридання –
Це твоє завдання.

З'ява: *(до Юнаків)*

Сини мої, цей меч ваш обоюдний,
що тут колись вам вирвало насилля,
я вклала в руки ваших спадкоємців,
О цих, що сонні зорі пробудили,
Що світ розтяли на дві половини,
бо на їх прапорах світло перемоги;
Витайте, о ви мої неповторні!

Хор Повстанців:

Поклін тобі, повірнице безсмертних,
владарко сил і нашого кохання,
Чарівна мріє ясного світанку
й коханко ночей палких і кривавих!

Отремління й Труд:

Благословенні будьте сини ясних ночей,
бо діла ваші тричі благовісні!

Хор Юнаків:

Недаром ми поїли кровго землю
і ставши тілом - тінями лягли.
Хто ж скаже нам, що засів був надарив,
Коли колосся гне струнке стебло.

Хор Повстанців:

Поклін для вас, о тіні первовісних
творців легенли, чину і буття.
Із ваших душ зродились мільйони,
що вперто йдуть до вашої мети.

З'ява:

Я бачу день....

А в дні тім будуть зорі
в очах вчорашніх стоптаних рабів,
Я бачу край... А край цей буде морем
нової радості грядучих вже віків.

— *З'ява розпливається, а з нею Стремління й Труд та тіні
Юнаків.* —

— *Повстанці переходять попри орача.* —

Повстанець:

Плугаторю, на твоїх загонах
випроси у Бога своїх власних жнив,

Орач: (сам)

Амінь!...

Благословенні очі мої,
Свята земля моя...

— *Клячить він, скибу голубячи. Ніч.* —

—o0o—